

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

NACRT

VELEPRODAJNO TRŽIŠTE POZIVA KOJI POTIČU (ORIGINIRAJU)
IZ JAVNE FIKSNE TELEFONSKE MREŽE

-Test tri kriterijuma –

Podgorica, oktobar 2023. godine

SADRŽAJ:

1. REZIME.....	5
2. UVOD.....	8
2.1 Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije.....	8
2.2 Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija	13
2.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije	15
2.5. Pregled dosadašnjih aktivnosti	17
3. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA.....	18
3.1. Opis postupka definisanja tržišta.....	18
3.2. Pregled i karakteristike Veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.....	20
3.2.1. Crnogorski Telekom A.D. Podgorica	20
3.2.2. Mtel d.o.o. Podgorica.....	23
3.2.3. Telemach Crna Gora d.o.o. Podgorica.....	23
3.2.4. One Crna Gora d.o.o. Podgorica.....	24
3.2.5. IP Mont d.o.o. Podgorica.....	24
3.2.6. Orion Telekom d.o.o. Podgorica.....	25
3.3 Relevantno tržište u dimenziji usluga	25
3.3.1. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude.....	25
3.3.2. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – maloprodajni nivo.....	27
3.3.2.1 Pozivi putem kablovskih mreža.....	28
3.3.2.2. Pozivi putem fiksnog bežičnog pristupa.....	30
3.3.2.3 Pozivi iz mobilnih mreža.....	31
3.3.2.4. Pozivi putem usluge izbora/predizbora operatora	33
3.3.2.5 Neupravljeni (eng. non-managed) VOIP pozivi	35
3.3.3 Analiza stepena supstitucije na strani ponude-maloprodajni nivo	36
3.3.4 Zaključak o stepenu supstitucije – maloprodajni nivo	36
3.3.5. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo	36
3.3.5.1. Korišćenje alternativnih usluga	37
3.3.5.2. Usluga pristupa lokalnoj petlji	38
3.3.5.3. Usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP)	39
3.3.5.4. Usluga visokokvalitetnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji,.....	39
tj. usluga iznajmljenih linija	39

3.3.5.5. Izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika.....	39
3.3.5.6. Korišćenje usluge za sopstvene potrebe (eng. self supply)	40
3.3.6. Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo	41
3.3.7. Zaključak o stepenu sustitucije – veleprodajni nivo	42
3.4. Relevantno tržište u geografskoj dimenziji.....	42
3.5. Zaključak o određivanju relevantnog tržišta.....	43
4. TEST TRI KRITERIJUMA.....	44
4.1. Prvi kriterijum: postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište strukturne, pravne ili regulatorne prirode	44
4.1.1. Strukturne barijere ulaska na tržište.....	45
4.1.1.1. Nadzor infrastrukture koju nije lako replicirati	46
4.1.1.2. Prisustvo nenadoknadivih troškova (eng. sunk costs)	47
4.1.1.3. Ekonomija obima	48
4.1.1.4. Ekonomija širine	48
4.1.1.5. Stepen vertikalne integracije	49
4.1.2. Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište.....	50
4.1.2.1. Potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom.....	51
4.1.2.2. Ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio–frekvencijskog spektra .	51
4.1.2.3. Uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište.....	51
4.1.3. Zaključak o prvom kriterijumu.....	52
4.2. Drugi kriterijum: struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine	52
4.2.1. Tržišno učešće operatora.....	53
4.2.1.1. Broj korisnika usluge izbora operatora (eng. Carrier Selection, CS)	53
4.2.1.2. Učešće ostvarenog saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnim ostvarenom odlaznom saobraćaju posredstvom mreže Crnogorskog Telekomu	55
4.2.1.2. Broj korisnika samostalne javno dostupne telefonske usluge (eng. stand alone voice).....	57
4.2.2. Nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke barijere razvoju infrastrukturne konkurencije	58
4.2.3. Potencijalna konkurencija.....	59
4.2.4. Zaključak o drugom kriterijumu	59

4.3. Treći kriterijum: primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu	60
4.3.1. Stepen opšteg nekonkurentnog ponašanja.....	60
4.3.2. Stepen kompleksnosti uklanjanja nekonkurentnog ponašanja.....	60
4.3.3. Nekonkurentno ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu ili na povezanim tržištima	61
4.3.4. Potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu	61
4.3.5. Zaključak o trećem kriterijumu.....	62
4.4. Mišljenje Agencije o ispunjenosti uslova za sprovođenje ex ante regulacije na predmetnom relevantnom tržištu	63
Prilog 1:	64

1. REZIME

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost¹ je, shodno članu 8 Zakona o elektronskim komunikacijama² („Sl. list Crne Gore“ broj 40/13, 56/13, 2/17 i 49/19) nezavisni regulatorni organ koji, u vršenju javnih ovlaštenja u sektoru elektronskih komunikacija, obavlja regulatorne i druge poslove utvrđene ZEK-om. Agencija, shodno članu 11 tačka 18 ZEK-a, između ostalog, sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li postoji na određenom tržištu efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize Agencija će odrediti, zadržati, izmijeniti ili ukinuti regulatorne obaveze navedene u članovima od 71 do 78 ZEK-a.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, koji je propisan članom 64 ZEK-a, uzela u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija. S tim u vezi Agencija je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija podložnim prethodnoj (lat. *ex-ante*) regulaciji (2014/710/EC) i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

Tržišta obuhvaćena navedenom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

Na relevantnim tržištima koja istovremeno zadovoljavaju sva tri kriterijuma iz člana 65 stav 3 ZEK-a, Agencija primjenjuje postupak analize tržišta čiji je osnovni cilj utvrditi postoji li na određenom tržištu efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji jedan ili više operatora koji imaju značajnu tržišnu snagu.

Ukoliko u navedenom postupku utvrdi da određeno relevantno tržište nije podložno prethodnoj regulaciji, Agencija donosi rješenje o ukidanju svih prethodno određenih regulatornih obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom.

Agencija je pokrenula postupak provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima za koja su, saglasno Odluci o relevantnim tržištima usluga koja su

¹ u daljem tekstu Agencija

² u daljem tekstu ZEK

predmet ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije ("Sl. list CG", br. 31/2019), sprovedeni testovi tri kriterijuma i analize okončane sredinom 2020. godine, a imajući u vidu član 64 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama koji propisuje obavezu da Agencija sprovodi postupak analiza relevantnih tržišta najmanje jednom u tri godine.

Savjet Agencije je usvojio Odluku o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije od 22.12.2022. godine na sljedećim relevantnim tržištima usluga:

1. Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,
2. Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
3. Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
4. Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
5. Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

S obzirom da Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže nije sastavni dio Preporuke Evropske komisije (2014/710/EU), neophodno je sprovesti provjeru ispunjenosti uslova iz Testa tri kriterijuma, kao preduslova za primjenu *ex-ante* regulacije.

Pripremljen je upitnik kojim su specificirani tehnički, statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od posljednje tri godine od 2020. do 2022. godine (na godišnjoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definicije relevantnog tržišta i sprovođenje Testa tri kriterijuma.

Nakon prijema popunjenih upitnika, Agencija je otpočela sprovođenje Testa tri kriterijuma za Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Osnovni koraci u sprovođenju Testa tri kriterijuma su sljedeći:

- Definicija relevantnog tržišta usluga na tržištu elektronskih komunikacija;
- Provjera ispunjenosti uslova iz Testa tri kriterijuma.

U uvodnom dijelu dokumenta dat je pregled regulative Evropske unije u oblasti elektronskih komunikacija sa naglaskom na razvoju efikasne konkurencije i sprečavanja monopolskog ponašanja operatora koji imaju značajnu tržišnu snagu. Na pregled regulative Evropske unije nadovezuje se pravni osnov za sprovođenje postupka analize tržišta u Crnoj Gori.

I Definicija relevantnog tržišta usluga i relevantnog geografskog tržišta

Na bazi sprovedene definicije relevantnog tržišta usluga Agencija je zaključila da Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže obuhvata sljedeće usluge:

- usluga započinjanja (originacije) poziva iz mreže svih operatora za potrebe terminacije na brojeve krajnjih korisnika, uključujući originaciju koja se pruža za sopstvene potrebe;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za usluge izbora operatora;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za pristup brojevima operatora, brojevima za usluge sa dodatom vrijednošću, usluge posebnih službi, usluge hitnih službi i usluge od društvenog značaja u mreži drugog operatora.

Agencija određuje da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji teritorija Crne Gore.

II Test tri kriterijuma

Prethodnoj regulaciji podliježe tržište na kome postoje strukturne, regulatorne i druge trajnije prepreke koje onemogućavaju ulazak novih konkurenata i na kome nije moguće obezbijediti razvoj konkurencije bez prethodne regulacije. Tržišta koja nijesu sastavni dio Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima (2014/710/EU), nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu regulisati, ali na način da dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Prema članu 65 stav 3 ZEK-a Agencija može utvrditi da prethodnoj regulaciji mogu biti podložna i druga tržišta koja istovremeno ispunjavaju sljedeće kriterijume:

1. postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine i
3. primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

U slučaju da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija je u mogućnosti da sprovede analizu kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno utvrđuje se postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom.

Agencija je sprovela Test tri kriterijuma na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže i utvrdila da su na istom sva tri kriterijuma ispunjena, čime je Test tri kriterijuma, shodno članu 65 ZEK-u, zadovoljen na ovom tržištu. Shodno navedenom, Agencija je zaključila da je ovo tržište podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji.

2. UVOD

2.1 Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. i 2018. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija.

Regulatorni okvir Evropske unije danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)³;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)⁵;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁶;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁷.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jednog pravilnika i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Uredba 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁸;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik

3 Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

4 Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

5 Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

6 Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

7 Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

8 Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

- 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁹;
- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonenciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji¹⁰.

Evropska komisija je u decembru 2018. godine usvojila Direktivu (EU) 2018/1972 Evropskog parlamenta i Savjeta od 11. decembra 2018. godine¹¹ o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge, koja predstavlja trenutno važeći regulatorni okvir na području elektronskih mreža i komunikacionih usluga. U uvodnom dijelu Direktive pod stavkom (125) stavljaju se van snage Direktive 2002/19/EC, 2002/20/EC, 2002/21/EC, 2002/22/EC, a pri tome se upućivanja na direktive stavljene van snage smatraju upućivanjima na ovu Direktivu i čitaju se u skladu s korelacionom tablicom kako je definisano u Prilogu XIII navedene Direktive.

Evropska Komisija je na osnovu navedenih direktiva, preporuka i smjernica dodatno definisala regulatorni okvir. Evropska komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta¹², utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹³ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹⁴ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji.

9 Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

10 Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

11 Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code

12 Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

13 Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

14 Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

- Preporuku (2014/710/EU)¹⁵ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 4 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji.

Na osnovu direktive iz 2018. godine (Direktiva (EU) 2018/1972), Evropska komisija je usvojila sljedeću preporuku o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (EU) 2020/2245 o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 2 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji.¹⁶

Preporuka iz februara 2003. godine (2003/311/EC) je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji (Tabela 1), što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine (2007/879/EC), postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio Preporuke o relevantnim tržištima iz 2007. godine, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja podliježu *ex-ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge. Preporukom su definisana sljedeća tržišta usluga i to:

- 1) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
- 2) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u mobilnoj telefonskoj mreži;
- 3) a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
- 4) Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Tržišta obuhvaćena Preporukom (2014/710/EC) su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

Evropska komisija je 29. decembra 2020. godine usvojila Preporuku (EU) 2020/2245 o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja podliježu *ex-ante* regulaciji u skladu sa Direktivom (EU) 2018/1972 Evropskog parlamenta i Savjeta od 11. decembra 2018.

¹⁵ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex_ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

¹⁶ COMMISSION RECOMMENDATION (EU) 2020/2245 of 18 December 2020 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council establishing the European Electronic Communications Code

godine o Evropskom elektronskom komunikacionom kodu. Preporukom su definisana sljedeća tržišta usluga i to:

1. Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
2. Veleprodajni garantovani kapaciteti.

Kako ZEK Crne Gore nije usklađen sa odredbama Direktive (EU) 2018/1972, niti je Evropska komisija donijela smjernice za primjenu Preporuke (EU) 2020/2245, a države Evropske unije još uvijek nijesu počele sa njenom primjenom, iz tih razloga nijesu se stekli preduslovi za primjenu navedene Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima usluga u Crnoj Gori.

U Tabeli 1 dat je pregled svih tržišta podložnih *ex-ante* regulaciji u skladu sa odredbama preporuka Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2003, 2007, 2014. i 2020. godine.

Naziv relevantnog tržišta	Preporuke Evropske komisije			
	2003/311/E3	2007/879/E3	2014/710/EU	(EU) 2020/2245
Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji	1-2	1		
Maloprodajno tržište javno dostupne telefonske usluge	3-6			
Maloprodajno tržište osnovnog skupa iznajmljenih linija	7			
Veleprodajno tržište originacije poziva u javnoj telefonskoj mreži	8	2		
Veleprodajno tržište terminacije poziva u javnoj telefonskoj mreži	9	3	1 Veleprodajno tržište terminacije poziva u javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji	
Veleprodajno tržište usluge tranzitiranja saobraćaja u fiksnoj javnoj telefonskoj mreži	10			
Veleprodajno tržište (fizičkog) pristupa infrastrukturi mreže (uključujući zajednički ili potpuno razvezeni pristup na utvrđenoj lokaciji)	11	4	3a) Veleprodajno tržište lokalnog pristupa mreži na fiksnoj lokaciji	1 Veleprodajno tržište lokalnog pristupa mreži na fiksnoj lokaciji
Veleprodajno tržište širokopojasnog pristupa	12	5	3b) Veleprodajno tržište središnjeg pristupa za masovno tržište	
Veleprodajno tržište iznajmljivanja završnih segmenata telekomunikacione mreže	13	6	4)Veleprodajno tržište visokokva-litetnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji	2 Veleprodajni garantovani kapaciteti
Veleprodajno tržište iznajmljivanja prenosnih segmenata telekomunikacione mreže	14			
Veleprodajno tržište pristupa i originacije poziva u mobilnoj mreži	15			
Veleprodajno tržište terminacije poziva u mobilnoj mreži	16	7	2 Veleprodajno tržište terminacije poziva u mobilnoj mreži	
Veleprodajno tržište za međunarodni roving	17			
Veleprodajno tržište usluga emitovanja prenosa	18			

Tabela br. 1: Tržišta podložna prethodnoj regulaciji (ex-ante) prema preporukama Evropske komisije

2.2 Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija

Prethodno navedene direktive (osim posljednje iz 2018. godine) implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz ZEK, kojim je u članu 11 utvrđena, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema ZEK-u u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalaganje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 78 ZEK-a, pri čemu Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

ZEK-om je propisano da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex-ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. Struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
3. Primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 ZEK-a, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex-ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio starih preporuka o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione

mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji sa Agencijom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa ZEK-om, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 ZEK-a, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz članova 71 do 78 ZEK-a, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti.

Predmetno Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže nije navedeno je u Preporuci (2014/710/EU), što znači da je Evropska komisija zaključila da na ovom tržištu nijesu zadovoljeni uslovi sva tri kriterijuma, odnosno da nije podložno *ex-ante* regulaciji.

Agencija je pokrenula postupak provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma na relevantnim tržištima za koja su, saglasno Odluci o relevantnim tržištima usluga koja su predmet ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije ("Sl. list CG", br. 31/2019), sprovedeni testovi tri kriterijuma i analize okončane sredinom 2020. godine, a imajući u vidu član 64 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama koji propisuje obavezu da Agencija sprovodi postupak analiza relevantnih tržišta najmanje jednom u tri godine.

S tim u vezi Savjet Agencije je usvojio Odluku o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije od 22.12.2022. godine na sljedećim relevantnim tržištima usluga:

1. Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,
2. Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
3. Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
4. Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
5. Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

2.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 ZEK-a propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati i preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u sektoru usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 ZEK-a Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije, 28.04.2009. godine Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Uprava za zaštitu konkurencije¹⁷ su potpisale Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

Savjet Agencije je, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 04–354/22–857/2 od 19.12.2022. godine kojim je Agencija za zaštitu konkurencije iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke, donijela Odluku o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije imajući u vidu član 64 stav 4 ZEK-a koji propisuje obavezu da Agencija sprovodi postupak analiza relevantnih tržišta najmanje jednom u tri godine. Mišljenje se nalazi u Prilogu 1.

2.4. Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

Nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, Savjet Agencije je odredio pet relevantnih tržišta, koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.

- Savjet Agencije je na sjednici od 17.11.2022. godine usvojio Nacrt odluke o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije, saglasno Odluci o relevantnim tržištima iz 2019. godine („Sl. list Crne Gore“, broj 32/19), a na osnovu člana 64 stav 4 ZEK-a koji propisuje obavezu da Agencija sprovodi postupak analiza relevantnih tržišta najmanje jednom u tri godine.
- Tokom javnog konsultativnog postupka u vezi Nacrta odluke o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja

¹⁷ Stari naziv za Agenciju za zaštitu konkurencije

- opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije, koji je trajao od 18.11.2022. godine do 16.12.2022. godine, Crnogorski Telekom je jedini dostavio svoje komentare.
- Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 22.12.2023. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 04-354/22-857/2 od 19.12.2022. godine (Prilog 1. ovog Dokumenta) donio Odluku o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti uslova Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.
 - Pripremljen je upitnik koji se odnosi na relevantno tržište Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža. Upitnikom su specificirani tehnički, statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od poslednje tri godine od 2020. do 2022.godine (na godišnjoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definicije relevantnog tržišta i sprovođenje Testa tri kriterijuma.
 - Agencija je Upitnik za fiksnu mrežu dostavila operatorima 10.04.2023. godine uz obavezu da se traženi podaci po Upitniku dostave najkasnije do 17.04.2023. godine. Nakon zahtjeva predstavnika operatora, rok za dostavu popunjenih upitnika je produžen jos 10 dana.

Upitnik je upućen slijedećim operatorima:

1. Crnogorski Telekom a.d., Moskovska 29, Podgorica
 2. One Crna Gora d.o.o, Rimski trg 4, Podgorica
 3. Mtel d.o.o., Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 143, Podgorica
 4. IPMONT d.o.o, Mitra Bakića bb, Podgorica
 5. Orion Telekom d.o.o, Ulcinjska br. 7D, Podgorica
 6. Telemach Crna Gora d.o.o., Bulevar revolucije 50/5, Podgorica
 7. SIMES NET d.o.o, Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 118/5, Podgorica.
- Nakon prijema popunjenog upitnika Agencija je pristupila provjeri ispunjenosti Testa tri kriterijuma na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Popunjeni Upitnik nije dostavio jedino Simes Net d.o.o.
 - Savjet Agencije je na sjednici održanoj xx.xx.2023. godine usvojio tekst Nacrta Testa tri kriterijuma na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Postupak javnih konsultacija, sproveden je u skladu sa Uputstvom o vođenju javnog konsultativnog procesa 0901-4451/1 od 19.05.2017. godine, i trajao je od xx. xx. 2023. godine do xx.xx.2023. godine.
 - U zadatom roku komentari, mišljenja i sugestije na tekst Nacrta Testa tri kriterijuma na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže pristigli su od Agencije za zaštitu konkurencije, XXXX.
 - Savjet Agencije je na sjednici održanoj xx.xx.2023. godine usvojio Izvještaj o sprovedenom konsultativnom procesu u vezi tekstova Nacrta Testa tri kriterijuma za tržišta:
 1. Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica,

2. Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
 3. Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji,
 4. Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže,
 5. Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža
- U poglavlju XX. ovog dokumenta – X.X. Prilog X. dat je pregled pristiglih komentara tokom procesa javnih konsultacija na tekst Nacrt Testa tri kriterijuma, kao i odgovori Agencije na iste.
 - Savjet Agencije je na sjednici održanoj XX.XX.2023. godine usvojio konačan tekst Testa tri kriterijuma na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

2.5. Pregled dosadašnjih aktivnosti

Agencija je 2019. godine sprovela postupak definicije tržišta i odredila dimenziju usluga i geografsku dimenziju relevantnog tržišta pod nazivom Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Nakon što je odredila relevantno tržište, Agencija je sprovela Test tri kriterijuma kojim je dokazala kumulativnu ispunjenost uslova iz Testa, čime su ispunjeni preduslovi za sprovođenje postupka analize predmetnog relevantnog tržišta. Agencija je nadalje sprovela postupak analize relevantnog tržišta, na osnovu kriterijuma potrebnih za procjenu operatora sa značajnom tržišnom snagom, a u skladu sa ZEK-om, a na osnovu utvrđenih prepreka na tržištu Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, odredila slijedeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza objavljivanja podataka;
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva.

Navedeno je detaljno obrazloženo u dokumentu “Analiza veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže”, dostupnim na internet stranicama Agencije.¹⁸

¹⁸[https://www.ekip.me/media/documents/general/1601113672_Veleprodajno_trziste_poziva_koji_poticu_\(originiraju\)_iz_javne_fiksne_telefonske_mreze.PDF](https://www.ekip.me/media/documents/general/1601113672_Veleprodajno_trziste_poziva_koji_poticu_(originiraju)_iz_javne_fiksne_telefonske_mreze.PDF)

3. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA

3.1. Opis postupka definisanja tržišta

Definisanje relevantnog tržišta je prvi korak u postupku sprovođenja analize relevantnog tržišta. Prilikom definisanja određenog relevantnog tržišta uzimaju se u obzir očekivani ili predviđeni tehnološki ili ekonomski razvoj u nekom budućem vremenskom periodu koji se obično podudara sa rokom za sprovođenje narednog kruga analize relevantnog tržišta. Dakle, sagledavanje operativnih podataka i performansi, koji se odnose na raniji vremenski period, omogućava Agenciji projekciju razvoja i trendova na relevantnom tržištu do očekivanog roka za sprovođenje sljedeće analize relevantnog tržišta.

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koje su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno supstitutivne na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena. Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Definicija relevantnih tržišta se može mijenjati i mijenja se sa promjenom osobina usluga i mogućnostima supstitucije kod ponude i tražnje. Saglasno propisima Evropske unije o zaštiti konkurencije, relevantna tržišta imaju dvije dimenzije i to: relevantno tržište usluga i relevantno geografsko tržište.

Relevantno tržište usluga čine one usluge, koje su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno supstitutivne zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Drugim riječima, dimenziju relevantnog tržišta usluga čine sve ponuđene usluge koje su po svojim karakteristikama, namjenama i cijenama međusobno supstitutivne, tako da postoje efekti supstitucije na strani tražnje, na strani ponude ili mogućnost ulaska potencijalne konkurencije.

U svrhu definisanja tržišta, pri određivanju supstituta, može se koristiti se tehnika hipotetičkog monopolističkog testa (eng. *SSNIP test – Small but Non Transitory Increase in Price*) koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usljed preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama. Primjena pomenutog testa ogleda se u postavljanju pitanja i traženju odgovora šta se događa u situaciji malog, ali značajnog i trajnog povećanja cijena usluge uz pretpostavku da cijene svih drugih usluga ostanu iste, pri čemu se po pravilu u obzir uzima trajni rast cijena od 5–10%.

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra supstitutima u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Stepen supstitucije se određuje pomoću:

- Stepena supstitucije na strani tražnje (eng. *Demand side substitutability*), i
- Stepena supstitucije na strani ponude (eng. *Supply side substitutability*).

Kod analize stepena supstitucije na strani tražnje utvrđuje se asortiman usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Stepen supstitucije na strani tražnje predstavlja stepen supstitucije javno dostupnih elektronskih komunikacionih

usluga na relevantnom tržištu zbog kojih krajnji korisnici mogu odgovoriti na povećanje cijene jedne usluge prelaskom na korišćenje druge usluge istog operatora ili iste, odnosno supstitutivne usluge drugih operatora na relevantnom tržištu. Supstitucija na strani tražnje dešava se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge, supstitutivne usluge kao odgovor na relativno povećanje cijene usluge koju koristi. Ukoliko operator koji nudi određenu uslugu, poveća cijenu te usluge, korisnici su u mogućnosti da pređu na supstitutivne usluge drugih operatora, pa na taj način operatora koji je povećao cijenu svoje usluge prisile da cijene vrati na nivo na koji su bile prije povećanja, iz razloga što će početi da gubi svoje korisnike, a samim tim i prihode. Primjena ovog argumenta zavisi od supstitucije na strani tražnje, odnosno, što je supstitucija na strani tražnje jače izražena, operatori su više ograničeni u povećanju cijena svojih usluga krajnjim korisnicima.

Kod supstitucije na strani ponude vrši se analiza koja treba da pokaže da li potencijalni pružalac javnih elektronskih komunikacionih usluga, koji pruža druge usluge, a koje ne pripadaju istom tržištu usluga, može brzo (u kratkom, odnosno srednjem roku) i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator koji nudi uslugu odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja nenadoknadivih troškova (eng. *sunk costs*) za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

Prilikom procjene postojanja potencijalne tržišne konkurencije potrebno je utvrditi njen nivo i uslove na relevantnom tržištu pod kojima novi tržišni učesnici mogu ući na dato relevantno tržište. Postojanje potencijalne tržišne konkurencije utvrđuje se na osnovu razmatranja predviđenih promjena postojećih tržišnih uslova, koje se odnose na strukturu relevantnog tržišta, ponašanja postojećih učesnika na relevantnom tržištu i uticaja na ostale stvarne i potencijalne učesnike na tržištu, ekonomske i finansijske snage učesnika na tržištu, ekonomskih, pravnih i drugih prepreka pristupa relevantnom tržištu, tržišnih trendova, i dr.

Geografsku dimenziju relevantnog tržišta čini područje na kojem su određeni operatori ili pružaoci usluga uključeni u ponudu i tražnju za proizvodima i uslugama, a na kojem su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja gdje su uslovi konkurencije bitno drugačiji.

3.2. Pregled i karakteristike Veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže

Tokom perioda koji je relevantan za ovu analizu (od 2020. do 2023. godine), na crnogorskom tržištu javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima pružali su slijedeći operatori:

3.2.1. Crnogorski Telekom A.D. Podgorica

Fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom (CT) čine platforme za prenos govora koje se koriste za pružanje usluge telefonije korisnicima koji se nalaze na fiksnoj lokaciji. Platforme na kojim CT pruža korisnicima ovaj tip usluge su:

- PSTN javna komutirana telefonska mreža (koja se sastoji od dvije međunarodno tranzitne centrale);
- IMS (IP Multimedia Subsystem) – mreža koja se koristi za pružanje različitog skupa usluga koje korisnicima omogućavaju razmjenu multimedijalnog sadržaja. Mreža je standardizovana u skladu sa 3GPP specifikacijama (IMS Release 10). U CT-u se IMS platforma trenutno koristi za pružanje usluge prenosa govora (telefonija) za korisnike fiksne telefonije.

PSTN mreža Crnogorskog Telekom služi isključivo za potrebe tranzita interkonekcijskog saobraćaja što znači da su nacionalni i međunarodni interkonekcijski partneri koji koriste TDM tehnologiju povezani na ove centrale. IMS mreža se koristi za pružanje usluga fiksne telefonije ali isto tako omogućuje i čitav skup dodatnih servisa (suplementarnih servise) koji osim funkcionalnosti uspostave telefonskog poziva nude i napredne mogućnosti upravljanja telefonskim pozivima (preusmjeravanje poziva, poziv na čekanju, zabrana dolaznih/odlaznih poziva, itd.). CT je u decembru 2011. implementirao funkcionalnost prenosivosti broja (NP-Number Portability) čime je omogućeno rutiranje poziva ka brojevima koji su preneseni iz mreže jednog u mrežu drugog operatora (operatorska prenosivost) kao i ka brojevima koji su sa jednog mrežnog elementa preneseni u drugi mrežni element istog operatora (lokalna prenosivost). Rješenje je implementirano na principu inteligentne mreže (elementi sa SCF i SSF funkcionalnostima).

PSTN mreža Crnogorskog Telekom sastoji se samo od jednog nivoa centrala: međunarodno – tranzitnog nivoa centrala koji čine dvije međunarodne centrale sa integrisanom STP funkcionalnošću:

- IC Podgorica;
- IC Bijelo Polje.

Obje centrale imaju dodjeljenu kako međunarodnu (ISPC) tako i nacionalnu signalnu tačku (NSPC):

IC centrala	ISPC (NI=0)	NSPC (NI=2)
IC Podgorica	Dec: 4418; ITU-T: 2-040-2	Dec: 10369
IC Bijelo Polje	Dec: 4420; ITU-T: 2-040-4	Dec: 10370

Tabela br.2: Međunarodni komutacioni sistemi (telefonske centrale) Crnogorskog Telekom

Objekte centrale služe kao:

- tačka interkonekcije fiksne mreže (IMS) Crnogorskog Telekom sa nacionalnim i međunarodnim operatorima (preko IMS-MGW). Pozivi upućeni od strane pretplatnika IMS mreže Crnogorskog Telekom obavezno tranzitiraju kroz ove centrale pošto su one
- tačke interkonekcije sa ostalim kako nacionalnim tako i međunarodnim operatorima. Dolazni pozivi upućeni od ostalih operatora (uključujući i pozivi upućeni od strane korisnika mobilne telefonije Crnogorskog Telekom) takođe tranzitiraju do pretplatnika fiksne mreže Crnogorskog Telekom preko ovih centrala. Interkonekcija telefonskog saobraćaja obavlja se po TDM tehnologiji;
- tranzitne centrale koje omogućavaju tranzit govornog saobraćaja između dva operatora;
- STP tačka za potrebe međunarodnog roaminga pretplatnika mobilne mreže Crnogorskog Telekom (kao krajnje tačke – SEP tačke, služe MSC Podgorica i MSC Bijelo Polje).

POTS, ISDN-BA i ISDN-PRA servisi koji su se ranije korisnicima obezbeđivali na lokalnim centralama PSTN mreže, sada se obezbeđuju na nivou pristupne mreže. Specifični hardverski resursi u MSAN elementima (Huawei MSAN-ovi MA56xxT serije) obezbeđuju funkcionalnosti POTS, ISDN-BA i ISDN-PRA servisa (servisne POTS, ISDN-BA i ISDN-PRA ploče). Ove ploče simuliraju funkcionalnosti POTS, ISDN-BA i ISDN-PRA servisa i predstavljaju voice-gateway-e koji konvertuju tradicionalne pretplatničke signalizacije u PSTN mrežama u IP protokole koji se koriste u IMS mreži za uspostavu, kontrolu i raskidanje multimedijalnih sesija (SIP) i prenos govora (RTP). Stoga svi navedeni korisnici su zapravo SIP klijenti i njihove servise obezbeđuju aplikacijski serveri u IMS mreži.

Operator može realizovati servise preko interkonekcionih tačaka Crnogorskog Telekom: svoj odlazni i dolazni saobraćaj koji terminira u mreži Crnogorskog Telekom, svoj odlazni i dolazni saobraćaj do elektronskih komunikacionih mreža drugih javnih operatora u Crnoj Gori, koji su interkonektovani na mrežu Crnogorskog Telekom, svoj dolazni i odlazni saobraćaj u mreže međunarodnih operatora kao i ostale servise koji mogu biti dogovoreni i definisani Ugovorom o interkonekciji između operatora i Crnogorskog Telekom.

Dolazni i odlazni saobraćaj operatora, koji je povezan na mrežu Crnogorskog Telekom, Crnogorski Telekom će proslijediti prema svojim pretplatnicima unutar pristupnog područja tačke na kojoj je realizovano povezivanje.

Crnogorski Telekom nudi tačke pristupa na svojim kombinovanim međunarodno/tranzitnim centralama za potrebe međunarodnog, nacionalnog tranzitnog saobraćaja (saobraćaja između operatora i drugih nacionalnih operatora u Crnoj Gori) kao i terminirajućeg saobraćaja u fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom. Obzirom da vrše usluge komutacije međunarodnog i nacionalnog telefonskog saobraćaja obje centrale imaju dodijeljenu međunarodnu (ISPC) i nacionalnu signalnu tačku (NSPC).

Usluga započinjanja (originacije) poziva obuhvata usluge u kojima operator prenosi, na osnovu koda za odabir operatora, pozive koje generišu krajnji korisnici operatora unutar sopstvene mreže ili prema drugim mrežama, na pristupnu tačku drugog operatora.

Usluga započinjanja (originacije) poziva pruža se zavisno od tačke međupovezivanja koja može biti unutar lokalnog ili nacionalnog pristupnog područja. Ako se operator spoji na lokalnoj pristupnoj tački, može se koristiti uslugama lokalnog započinjanja (originacije) poziva samo na području koje pokriva dotična lokalna pristupna tačka. Kod nacionalnog saobraćaja mogućnost je da operator može koristiti usluge nacionalnog polaznog saobraćaja.

Povezivanje mreže Crnogorskog Telekom i mreže operatora se realizuje preko jednog ili više interkonekcionih linkova. Svaki interkonekcioni link predstavlja vezu između jedne od pristupnih tačaka Crnogorskog Telekom i jednog od interkonekcionih čvorova u mreži operatora.

Crnogorski Telekom nudi slijedeće metode međusobnog povezivanja:

- a) Povezivanje na lokaciji operatora – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Crnogorski Telekom
 - b) Povezivanje na lokacijama Crnogorskog Telekom – Interkonekcioni vod obezbjeđuje operator
- a) *Povezivanje na lokaciji operatora – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Crnogorski Telekom.* – Crnogorski Telekom će na zahtjev operatora obezbijediti povezivanje mreže Crnogorskog Telekom i mreže operatora sa inicijalnim kapacitetom koji će biti dogovoren između operatora i Crnogorskog Telekom. Minimalni inicijalni kapacitet interkonekcionog voda za svaku pristupnu tačku je 2Mb/s. Minimalna nadogradnja kapaciteta za svaku pristupnu tačku je 2_Mb/s. Osnovni način realizacije interkonekcionih vodova je preko jednog prenosnog puta. Crnogorski Telekom od operatora zahtijeva obezbjeđivanje odgovarajućeg prostora i uslova za montažu svoje opreme na lokaciji operatora bez nadoknade, što podrazumijeva i obezbjeđivanje dostupnosti i prohodnosti kablovskih trasa po kojima će biti realizovan prenosni put u unutrašnjosti objekta u kojem se nalazi oprema operatora. Sva oprema instalirana od strane Crnogorskog Telekom na lokaciji operatora u svrhu realizacije interkonekcije ostaje u vlasništvu Crnogorskog Telekom.
- b) *Povezivanje na lokacijama Crnogorskog Telekom – Interkonekcioni vod obezbjeđuje operator.* – Ukoliko za to postoje tehnički i prostorni uslovi, Crnogorski Telekom će operatoru obezbijediti uslugu kolokacije opreme za potrebe interkonekcije u i na objektima Crnogorskog Telekom, kao i povezivanje kolocirane opreme sa svojim pristupnim tačkama. Sva oprema instalirana od strane operatora na lokaciji Crnogorskog Telekom u svrhu realizacije interkonekcije ostaje u vlasništvu operatora.

Prema Referentnoj interkonekcionoj ponudi Crnogorskog Telekom realizacija međusobne interkonekcije dva ili više operatora koji su kolocirani u objektima Crnogorskog Telekom moguća je samo putem usluga iznajmljenog voda ili nacionalnog tranzita posredstvom prenosne ili komutacione opreme Crnogorskog Telekom na komercijalnoj osnovi.

Crnogorski Telekom je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima na teritoriji svih opština (24) u Crnoj Gori.

3.2.2. Mtel d.o.o. Podgorica

Mrežna infrastruktura Mtela za pružanje servisa fiksne telefonije, prenosa podataka i pristupa Internet-u je trenutno zasnovana na optičkoj, i HFC kablovskoj mreži. Dalji razvoj mrežne infrastrukture se zasniva na realizaciji mreža zasnovanih na optičkoj GPON tehnologiji.

Mtel-ovi servisi fiksne telefonije za poslovne korisnike su zasnovani na IP Centrex modelu i IP telefoniji. Razvoj Mtel tehnologija se bazira na NGN (Next Generation Network) arhitekturi, što omogućava kompaniji kreiranje i pružanje usluga zasnovanih na IP tehnologijama i protokolima. Napredno IMS (IP Multimedia System) rješenje Ericsson-a, koje je implementirano kao Ericsson IMT (IMS Multimedia Telephony) sistem i potpuno integrisano u Mtel-ov poslovni i tehnički model i ponudu servisa, daje Mtel-u tehničku mogućnost pružanja servisa fiksne telefonije zasnovane na IP protokolu, omogućavajući u isto vrijeme integraciju servisa fiksne telefonije zasnovane na principima NGN arhitekture, uključujući njihovu realizaciju putem različitih transportnih i pristupnih tehnologija. Mtel je u prvom kvartalu 2017. godine započeo realizaciju mreža na bazi GPON optičke tehnologije odnosno migraciju postojećih HFC optičko-kablovskih mreža na GPON zasnovanu tehnologiju koja omogućava skalabilniju ponudu Internet servisa, povećanu stabilnosti servisa televizije, telefonije i Internet.

Mtel je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima u 21 opštini u Crnoj Gori: Andrijevića, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Gusinje, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Petnjica, Plužine, Pljevlja, Podgorica, Rožaje, Tivat, Tuzi i Ulcinj.

3.2.3. Telemach Crna Gora d.o.o. Podgorica

Telemach Crna Gora d.o.o. je operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže i operator javnih fiksni elektronskih komunikacionih usluga koji krajnjim korisnicima pruža usluge pristupa internetu, distribucije AVM sadržaja i fiksne telefonije i to putem HFC mreže odnosno FTTH mreže, kao i usluge distribucije AVM sadržaja putem DTH (*Direct-to-Home*) sistema (satelitski prenos). Telemach FTTH mreže bazirane su na standardnoj GPON tehnologiji koja omogućava širok spektar video servisa, Broadband servise velikih brzina, kao i fiksnu telefoniju. Usluge fiksne telefonije pruža putem GPON optičke i HFC hibridno optičko-koaksijalne mreže. HFC mreže su međusobno povezane i funkcionišu kao jedinstven sistem.

Usluga prenosa glasa omogućava krajnjim korisnicima optičke mreže Telemach-a Crna Gora da obavljaju odlazne i dolazne nacionalne i međunarodne telefonske razgovore. Interkonekcije na SS7 mrežu su napravljene sa svim operatorima fiksne i mobilne telefonije, koristeći NPC koji je dodijeljen. Korisnici mogu da koriste uslugu telefonije samostalno ili u kombinaciji sa drugim uslugama Telemach-a (*double* i *triple play*) i na taj način ostvare uštedu u kombinovanju različitih usluga.

Telemach Crna Gora je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima u 8 opština u Crnoj Gori: Bar, Bijelo Polje, Budva, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat, putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekomu i Komunalnih usluga Podgorica.

3.2.4. One Crna Gora d.o.o. Podgorica

One Crna Gora d.o.o. operator javne mobilne elektronske komunikacione mreže i operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže za usluge: javno dostupnih usluga u mobilnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, javno dostupnih telefonskih usluga u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, usluga pristupa internetu, usluga prenosa podataka, usluga iznajmljenih linija, usluga zakupa elektronske komunikacione infrastrukture, usluge prenosa govora preko mreža baziranih na Internet protokolu, usluge iznajmljivanja optičkih vlakana (dark fiber) i usluge sa dodatom vrijednošću. Platforma na kojoj Telenor pruža uslugu fiksne telefonije je IMS (IP Multimedia Subsystem) platforma novim geo-redundantnim rješenjem na dva Core sajta, zasnovanim na ZTE virtualizovanoj platformi. Za potrebe izgradnje metro optičke mreže 12 opština One Crna Gora je zakupio TK kanalizaciju ili optička vlakna u tim opštinama. IMS (IP Multimedia Subsystem) je komercijalno pušten u 2015 godini u cilju pružanja servisa fiksne telefonije i drugih naprednijih servisa preko konvergencije mobilnih i fiksni usluga.

One Crna Gora je u relevantnom periodu putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekomu i Komunalnih usluga Podgorica pružao javno dostupne telefonske usluge za pravna i fizička lica koja se pruža na fiksnoj lokaciji samo pravnim licima.

One Crna Gora d.o.o. je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže u 8 opština u Crnoj Gori: Bar, Bijelo Polje, Budva, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat, putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekomu i Komunalnih usluga Podgorica.

3.2.5. IP Mont d.o.o. Podgorica

IP Mont d.o.o. je operator javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga, registrovan za obavljanje elektronske komunikacione usluge prenosa govora putem mreža baziranih na Internet protokolu (izbor i predizbor operatora, prepaid calling cards, Call Shop i SIP korisnici).

IP Mont je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao usluge VoIP-a *postpaid* odnosno *prepaid* korisnicima koji su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekomu, korišćenjem servisa „Izbor operatora“ (eng. *Carrier Selection – CS*) biranjem kratkog koda 1011.

3.2.6. Orion Telekom d.o.o. Podgorica

Orion Telekom d.o.o. je licenciran za pružanje usluga javnih elektronskih komunikacionih mreža fiksne telefonije, interneta i IPTV. Tehničko rješenje teritorijalnog pokrivanja Crne Gore predviđa link veze sa lokacija stubova RDC-a do lokacija baznih stanica Orion Telekoma. Bazne stanice su pozicionirane na dominantnim lokacijama u svakom mjestu koje se pokriva (najviši stambeni objekti i lokacije kojima se može pokriti najmanje 30 % teritorije grada). Broj baznih stanica zavisi i od broja klijenata gdje je predviđeno da zbog stabilnosti veze ne bude više od 40 klijenata po sektoru na baznoj stanici.

Orion Telekom je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže na teritoriji opština: Bar, Berane, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Rožaje, Tivat i Tuzi.

3.3 Relevantno tržište u dimenziji usluga

Važeća Preporuka Evropske komisije, ne obuhvata Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže kao tržište koje je podložno prethodnoj regulaciji. Evropska komisija je stala da je djelotvornom regulacijom na veleprodajnom nivou, moguće osigurati konkurenciju na maloprodajnom nivou. Međutim, nacionalna regulatorna tijela su ovlašćena i sama da utvrde pojedina tržišta, koja se razlikuju od onih koja su navedena u Preporuci, podložna prethodnoj regulaciji, zavisno od prilika u zemlji, i uz uslov da se dokaže da su na tom tržištu zadovoljena sva tri kriterijuma iz Testa tri kriterijuma.

Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istu potrebu korisnika.

Polazna tačka za određivanje granica tržišta podložnih *ex-ante* regulaciji je analiza maloprodajnog nivoa, odnosno utvrđivanje zamjenjivosti usluga na maloprodajnom nivou, s obzirom da iz iste proizilazi tražnja za uslugama na veleprodajnom nivou.

Agencija je mišljenja da se Veleprodajno tržište usluge započinjanja (originacije) poziva ne može posmatrati nezavisno od odgovarajućeg maloprodajnog nivoa, koje obuhvata aktivnosti povezane s komercijalnim pružanjem usluge poziva krajnih korisnika iz određene fiksne mreže.

3.3.1. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra supstitutima u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Step en supstitucije se određuje pomoću:

- Stepena supstitucije na strani tražnje (eng. *Demand side substitutability*), i
- Stepena supstitucije na strani ponude (eng. *Supply side substitutability*).

Stepen supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavlja stepen supstitucije javno javno dostupnih elektronskih komunikacionih usluga na relevantnom tržištu zbog kojih krajnji korisnici mogu odgovoriti na povećanje cijene jedne usluge prelaskom na korišćenje druge usluge istog operatera ili iste, odnosno supstitutivne usluge drugih operatera na relevantnom tržištu. Supstitucija na strani tražnje dešava se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge, supstitutivne usluge kao odgovor na relativno povećanje cijene usluge koju koristi.

Ukoliko operator koji nudi određenu uslugu, poveća cijenu te usluge, korisnici su u mogućnosti da pređu na supstitutivne usluge drugih operatera, pa na taj način operatora koji je povećao cijenu svoje usluge prisile da cijene vrati na nivo na koji su bile prije povećanja, iz razloga što će početi da gubi svoje korisnike, a samim tim i prihode. Primjena ovog argumenta zavisi od supstitucije na strani tražnje, odnosno, što je supstitucija na strani tražnje jače izražena, operatori su više ograničeni u povećanju cijena svojih usluga krajnjim korisnicima.

Stepen supstitucije na strani ponude se utvrđuje na osnovu mogućnosti preduzeća, koja pružaju druge usluge, a koje ne pripadaju istom tržištu usluga, da, usled relativnog porasta cijena razmatrane usluge u relativno kratkom vremenu, uđu na tržište i počnu da pružaju te usluge. Prilikom procjene postojanja potencijalne tržišne konkurencije potrebno je utvrditi njen nivo i uslove na relevantnom tržištu pod kojima novi tržišni učesnici, odnosno privredni subjekti mogu ući na dato relevantno tržište. Postojanje potencijalne tržišne konkurencije utvrđuje se na osnovu razmatranja predviđenih promjena postojećih tržišnih uslova, koje se odnose na strukturu relevantnog tržišta, ponašanja postojećih učesnika na relevantnom tržištu i uticaja na ostale stvarne i potencijalne učesnike na tržištu, ekonomske i finansijske snage učesnika na tržištu, ekonomskih, pravnih i drugih prepreka pristupa relevantnom tržištu, tržišnih trendova, i dr.

Agencija će odrediti granice veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, na način što će utvrditi usluge koje korisnici smatraju supstitutivnim uslugama. Agencija smatra da, kao polaznu osnovu na kojoj se utvrđuju supstitutivne usluge, treba uzeti uslugu koja je najzastupljenija.

Prilikom određivanja usluga koje se mogu smatrati supstitutivnim uslugama, a za koje se korisnik može opredijeliti umjesto usluge poziva u određenu fiksnu mrežu, potrebno je proučiti ponašanje korisnika pri čemu u obzir trebaju uzeti njegove navike i osjetljivost na promjene cijena usluga. Osnovno je pitanje, da li korisnik može u slučaju (hipotetičkog) povećanja cijene usluge jednog operatera, istu zamijeniti drugom uslugom istog ili nekog drugog operatera, kao odgovor na malo, ali značajno, trajno povećanje cijena.

3.3.2. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – maloprodajni nivo

Usluga započinjanja (originacije) poziva je veleprodajna usluga na bazi koje operatori na maloprodajnom nivou pružaju krajnjim korisnicima, do kojih nemaju ostvaren direktni pristup, uslugu odlaznog poziva, odnosno javno dostupnu telefonsku uslugu.

Stoga, tražnja za uslugom započinjanja (originacije) poziva koja se pruža na fiksnoj lokaciji na veleprodajnom nivou proizlazi iz tražnje za javno dostupnom telefonskom uslugom na maloprodajnom nivou, iz kog razloga je potrebno sagledati zamjenjivost na strani tražnje na maloprodajnom nivou, s obzirom da iz iste proizilazi tražnja za uslugama na veleprodajnom nivou.

Zamjenjivost na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavlja zamjenjivost javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga kao odgovor krajnjih korisnika na malo, ali značajno, trajno povećanje cijena elektronskih komunikacionih usluga određenog operatora.

Crnogorski Telekom je trenutno najveći operator koji pruža javno dostupnu telefonsku uslugu u fiksnoj javnoj komunikacionoj mreži. Ova usluga se pruža putem IMS tehnologije tj. ista je zasnovana na internet protokolu (IP). Naime, Crnogorski Telekom je završio s postupkom modernizacije svoje elektronske komunikacione infrastrukture prelaskom sa PSTN hijerarhije na hijerarhiju mreža nove generacije (NGN).

Alternativni operatori svoje usluge takođe, uglavnom, nude putem IP priključaka koji se ostvaruju dijelom putem sopstvene infrastrukture (FTTH, kablovske mreže i fiksne bežične mreže), a dijelom korišćenjem veleprodajne usluge zakupa optičkih vlakana ili zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije.

U periodu koji je obuhvaćen analizom, na tržištu fiksnih mreža u Crnoj Gori javno dostupnu telefonsku uslugu u fiksnoj javnoj komunikacionoj mreži pružali su slijedeći operatori Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, Mtel d.o.o. Podgorica, Telemach Crna Gora d.o.o. Podgorica, One Crna Gora d.o.o. Podgorica, Ipmont d.o.o. Podgorica i Orion Telekom d.o.o. Podgorica.

Agencija smatra da je, kao polazište u odnosu na koje se utvrđuju supstitutivne usluge, potrebno uzeti uslugu koja je najzastupljenija. S obzirom da je najzastupljeniji način pristupa javnoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji u svrhu pružanja javno dostupne telefonske usluge pristup putem IP priključaka, Agencija je razmatrala postoje li na maloprodajnom nivou supstitutivne usluge usluzi pristupa javnoj komunikacionoj mreži putem IP priključka u svrhu pružanja javno dostupne telefonske usluge.

Takođe, Agencija je konstatovala da je usluga prenosa govora koja se pruža putem IP/IMS tehnologije, usluga kojom se garantuje kvalitet i koja kao takva u potpunosti odgovara kvalitetu javno dostupne telefonske usluge. Naime, IMS tehnologija koju koristi Crnogorski Telekom i IP tehnologija koju koriste alternativni operatori osiguravaju garantovani kvalitet govorne usluge, jer koriste poseban virtuelni kanal za prenos govora.

Maloprodajna usluga poziva odnosno javno dostupna telefonska usluga koja se pruža na fiksnoj lokaciji, a koja se po svojim tehničkim karakteristikama bazira na veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva, odnosi se na sve vrste poziva (nacionalnih i međunarodnih) krajnjeg korisnika iz fiksne mreže, prema geografskim i negeografskim brojevima i kratkim kodovima, kao što su:

- pozivi prema geografskim brojevima (prema nacionalnim fiksnim mrežama – unutar iste ili ka drugoj fiksnoj mreži);
- pozivi prema brojevima u nacionalnim mobilnim elektronskim komunikacionim mrežama;
- pozivi prema međunarodnim brojevima;
- pozivi prema negeografskim brojevima (brojevima za usluge s dodatom vrijednosti, VoIP operatoru);
- pozivi prema brojevima posebnih službi i usluga (kratki kodovi);
- pozivi putem servisa izbora/predizbora operatora.

Riječ je o uslugama koje su dio cjeline, ali ne i o međusobno supstitutivnim uslugama. Zaključivanjem pretplatničkog odnosa krajnji korisnik ima mogućnost ostvarivanja svih navedenih vrsta poziva.

Javno dostupnu telefonsku uslugu koja se pruža na fiksnoj lokaciji krajnjim korisnicima operatori mogu ponuditi putem sopstvene infrastrukture (infrastruktura zasnovana na optičkim vlaknima, kablovska infrastruktura ili fiksni bežični pristup) ili korišćenjem veleprodajnih usluga, pri čemu mogu koristiti veleprodajne usluge direktnog pristupa i to: uslugu pristupa lokalnoj petlji, uslugu veleprodajnog širokopojsnog pristupa) ili uslugu izbora operatora. Zajedno sa uslugom izbora operatora operatori imaju mogućnost da koriste i veleprodajnu uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija, kao uslugu indirektnog pristupa krajnjem korisniku.

Funkcionalno i cjenovno, javno dostupna telefonska usluga na maloprodajnom nivou jednaka je nezavisno od toga da li je pružaju operatori putem sopstvene infrastrukture ili putem neke od prethodno navedenih veleprodajnih usluga.

Agencija je razmatrala tehnologije putem kojih operatori pružaju uslugu poziva, a kako bi utvrdila na bazi kojih poziva na maloprodajnom nivou proizlazi tražnja za veleprodajnom uslugom započinjanja (originacije) poziva, odnosno koje su supstitutivne usluge koje bi korisnici mogli koristiti u slučaju da se poveća cijena započinjanja (originacije) poziva.

3.3.2.1 Pozivi putem kablovskih mreža

Pristup preko kablovskih mreža se postiže korišćenjem koaksijalnog kabla (ili preko hibridne fiber-koaksijalne mreže) koji, takođe, prenosi i kablovska televiziju. Iako je osnovna svrha kablovske mreže bila da obezbijedi televizijske sadržaje, kablovski operatori svojim krajnjim korisnicima pružaju i javno dostupnu telefonsku uslugu i prenos podataka. U Crnoj Gori,

usluge pristupa javnoj putem kablovskih mreža na kraju 2022. godine pružali su Telemach Crna Gora i Mtel.

Imajući u vidu istu ili sličnu funkcionalnost koju korisnici dobijaju ostvarivanjem usluga poziva putem kablovskih mreža u odnosu na IP pristup kod Crnogorskog Telekom, Agencija je razmatrala stepen zamjenljivosti pomenutih usluga pristupa sa cjenovnog aspekta.

Upoređivanjem mjesečnih naknada za fiksni bežični pristup Telemacha i Mtela dolazi se do zaključka o približnom nivou cijena, jer mjesečna naknada za Tel BOX paket kod Mtel-a (u okviru kojeg je i pristup telefonskoj usluzi na fiksnoj lokaciji) iznosi 6,99 EUR, a naknada za Flat fiksni kod Telemach-a iznosi 6,00 EUR. Kako je cijena mjesečne naknade za pristup mreži Crnogorskog Telekom-a u iznosu od 6,17 EUR slična gore pomenutim cijenama mjesečnih naknada za fiksni bežični pristup Telemacha i Mtela, može se zaključiti da su ove dvije vrste usluga pristupa međusobno zamjenjive.

Na osnovu tabelarnog pregleda sa poređenjem cijena lokalnih, međumjesnih poziva, poziva ka drugim fiksnim i mobilnim mrežama koje primjenjuju Crnogorski Telekom, Mtel i Telemach Crna Gora može se konstatovati da su cijene pomenutih poziva na približno istom nivou.

Cijene u €/min sa PDV-om	Crnogorski Telekom	Mtel	Telemach
Cijena lokalnog poziva -peak	0.0136	0.015	0.014
Cijena međumjesnog poziva-peak	0.0128	0.015	0.014
Cijena poziva prema drugim fiksnim mrežama-peak	0.0231	0.045	0.014
Cijena poziva prema mobilnim mrežama-peak	0.0332	0.06	0.06

Tabela br.3: Poređenje cijena poziva operatora u nacionalnom saobraćaju

Izvor: Cjenovnici operatora.

Iz navedenih razloga, realno je očekivati da će krajnji korisnici u slučaju malog, ali značajnog povećanja cijena pristupa i cijena nacionalnih poziva putem IP priključka zamijeniti takav pristup uslugom pristupa i nacionalnih poziva putem kablovskih mreža.

Na osnovu tabelarnog pregleda sa poređenjem cijena poziva ka fiksnim i mobilnim mrežama Srbije, poziva ka fiksnim i mobilnim mrežama Regiona, poziva ka fiksnim i mobilnim mrežama SAD I Kanade koje primjenjuju Crnogorski Telekom, Mtel i Telemach Crna Gora može se konstatovati da su cijene pomenutih poziva na približno istom nivou, naročito u slučaju usluga poziva ka mobilnim mrežama.

Cijene u €/min sa PDV-om	Crnogorski Telekom	Mtel	Telemach
Cijena poziva prema fiksnim mrežama u Srbiji	0.12	0.14/0.30	0.11
Cijena poziva prema mobilnim mrežama u Srbiji	0.21	0.14/0.30	0.31
Cijena poziva prema fiksnim mrežama država regiona	0.12	0.21	0.11
Cijena poziva prema mobilnim mrežama država regiona	0.27	0.21	0.31
Cijena poziva prema fiksnim mrežama u Evrope	0.09	0.31	0.14
Cijena poziva prema mobilnim mrežama u Evrope	0.23	0.31	0.31
Cijena poziva prema fiksnim i mobilnim mrežama SAD i Kanade	0.05	0.41	0.10

Tabela br. 4: Poređenje cijena poziva operatora u međunarodnom saobraćaju

Izvor: Cjenovnici operatora

Iz navedenih razloga, realno je očekivati da će krajnji korisnici u slučaju malog, ali značajnog povećanja cijena pristupa i cijena međunarodnih poziva putem IP priključka zamijeniti takav pristup uslugom pristupa i međunarodnih poziva putem kablovskih mreža.

Shodno tome, Agencija smatra da je usluga nacionalnih poziva putem kablovskih mreža, s obzirom na cjenovne i funkcionalne karakteristike, supstitutivna usluga usluzi nacionalnih poziva putem IP internet protokola (IP) na strani tražnje, odnosno da pripadaju istom relevantnom tržištu. Takođe, Agencija smatra da je usluga međunarodnih poziva putem kablovskih mreža, s obzirom na cjenovne i funkcionalne karakteristike, supstitutivna usluga usluzi međunarodnih poziva putem IP internet protokola (IP) na strani tražnje, odnosno da pripadaju istom relevantnom tržištu.

3.3.2.2. Pozivi putem fiksnog bežičnog pristupa

Fiksni bežični pristup koristi kapacitete mobilne javne komunikacione mreže. U početku, korisnicima je ponuđen fiksni Wi-Fi pristup samo kao kombinacija javno dostupnih telefonskih usluga i širokopojasnog pristupa internetu, a danas se ovaj pristup može koristiti samo u svrhu korišćenja javno dostupnih telefonskih usluga bez širokopojasnog pristupa internetu.

U slučaju malog, ali značajnog, stalnog porasta cijena usluga poziva putem IP priključka, realno je očekivati da korisnik IP priključka može biti zamijenjen fiksnim bežičnim pristupom, radi pružanja javno dostupnih usluga jer mu omogućava istu ili vrlo sličnu funkcionalnost.

Međutim, s obzirom da se kapacitet mobilne javne komunikacione mreže koristi za realizaciju fiksnog bežičnog pristupa, u ovoj usluzi su prisutni i nedostaci karakteristični za sve mobilne javne komunikacione mreže. Kvalitet usluga u mobilnim javnim komunikacionim mrežama zavisi od nivoa prijemnog signala koji može biti prilično nizak u određenim oblastima, posebno u zatvorenim prostorima. Budući da se uređaji nalaze u kućama korisnika, tj. u

zatvorenim prostorima, nivo signala za prijem može biti manji u određenim situacijama što predstavlja problem korisnicima ove usluge. Veći broj korisnika u istom području baznih stanica može, takođe, imati negativan uticaj na kvalitet usluge. Međutim, ovi nedostaci su izraženiji i predstavljaju veće probleme korisnicima širokopojasnog pristupa internetu nego što je to slučaj sa javno dostupnim telefonskim uslugama, gdje je nivo prijema signala obično dovoljan da pruži zadovoljavajuće usluge.

U slučaju malog, ali značajnog trajnog povećanja cijene usluge poziva putem IP priključka, realno je očekivati da bi korisnik IP priključak mogao zamijeniti pristupom na fiksnoj lokaciji putem mobilne javne komunikacione mreže, s obzirom da mu on za potrebe ostvarivanja telefonskih poziva omogućuje istu ili vrlo sličnu funkcionalnost.

Na osnovu svega navedenog, Agencija smatra da je usluga poziva putem fiksnog bežičnog pristupa supstitutivna usluga usluzi poziva putem IP priključka.

3.3.2.3 Pozivi iz mobilnih mreža

Pri određivanju relevantnog tržišta usluga javno dostupne telefonske usluge prvenstveno se razmatra stepen supstitucije poziva iz javnih fiksnih telefonskih mreža pozivima iz javnih mobilnih telefonskih mreža. S obzirom da krajnji korisnik koji želi da ostvari poziv, može to učiniti koristeći fiksnu ili mobilnu telefonsku mrežu, izbor korisnika će opredijeliti funkcionalnost i cijene usluga, kao i njegova odluka da pozive iz fiksne telefonske mreže zamijeni pozivima iz mobilne telefonske mreže na bazi pojedinog ili svih poziva.

Za razliku od poziva koji potiču iz fiksnih pristupnih mreža, pozivi realizovani putem mobilnih mreža omogućavaju krajnjim korisnicima da koriste javne govorne usluge nezavisno od lokacije na kojoj se nalaze. Mobilnost najjasnije prikazuje funkcionalne razlike između poziva iz fiksnih i poziva iz mobilnih telefonskih mreža. Dok je pristup mobilnim mrežama moguć nezavisno od lokacije, pristup fiksnim mrežama moguć je samo na fiksnoj lokaciji. Iz prethodno navedenog se može zaključiti da je korisnik koji ostvaruje pristup i mobilnoj i fiksnoj mreži, u mogućnosti da zamijeni samo pozive iz fiksne mreže pozivima iz mobilne, ali ne i obrnuto. Da bi se ove dvije vrste poziva mogle smatrati supstitutima, potrebno je da iste budu zamjenjive u oba smjera, a što ovdje nije slučaj. Uprkos brojnim pogodnostima, i dalje postoje bitne razlike koje idu u prilog tome da se pozivi realizovani putem mobilnih mreža mogu smatrati komplementarnom a ne supstitutivnom uslugom pozivima koji se realizuju putem klasičnih fiksnih pristupnih mreža. To potvrđuje i činjenica da krajnji korisnici žele imati mogućnost ostvarivanja usluga poziva iz mobilnih telefonskih mreža uprkos okolnosti da već imaju pristup fiksnoj mreži i ostvaruju pozive na fiksnoj lokaciji. Uz to, javno dostupnu telefonsku uslugu iz fiksne mreže koriste u velikoj mjeri pripadnici starije generacije, odnosno korisnici koji ne znaju u dovoljnoj mjeri koristiti novije tehnologije, koji se čak i uz neznatno ali trajno povećanje cijene poziva iz fiksnih mreža ne bi preorijentisali na isključivo korišćenje usluga poziva iz mobilnih mreža.

Nadalje, realizovanje poziva putem fiksnih mreža se može smatrati uslugom koja se, prije svega, vezuje za domaćinstva ili preduzeća i uobičajeno se koristi od strane više lica, dok je

pristup putem mobilnih mreža personalizovana usluga koja je namijenjena pojedincu, vlasniku mobilnog telefona i odgovarajuće SIM kartice.

Osim navedenih funkcionalnih razlika, između poziva započelih iz fiksnih telefonskih mreža i onih započelih iz mobilnih telefonskih mreža, postoje i značajne cjenovne razlike koje utiču na razmišljanje i navike krajnjih korisnika.

Naime, cijene poziva realizovanih iz mobilnih mreža su i dalje više od cijene poziva realizovanih iz fiksnih mreža, što naročito dolazi do izražaja kada se prekorače besplatni minuti u okviru tarifnih paketa.

Naziv operatora	Cijena minute poziva u € sa PDV-om unutar sopstvene mobilne mreže	Cijena minute poziva u € sa PDV-om ka fiksnoj mreži
Crnogorski Telekom	0,1322 - 0,1800	0,1322-0,1800
One Crna Gora	0,1322	0,159-0,1627
Mtel	0,1520	0,1520

Tabela br.5: Uporedne maloprodajne cijene poziva iz mreža mobilnih operatora koje završavaju u mobilnim, odnosno fiksnim mrežama

Izvor: Cjenovnici operatora

Operatori mobilnih mreža sa svojom cjenovnom politikom predstavljaju snažan konkurentski pritisak na cijenu javno dostupne telefonske usluge poziva iz fiksne mreže, na način da u svojom paketima nude značajne resurse ili čak i neograničen broj poziva ka sopstvenim fiksnim mrežama u okviru pojedinih mjesečnih pretplata. Takođe, kada se iskoriste besplatni minuti u okviru pretplate, cijene poziva ka fiksnoj mreži su, izuzev u slučaju jednog operatora, izjednačene za pozive unutar sopstvene mobilne mreže i za pozive ka drugim fiksnim mrežama.

Naziv operatora	Cijena minute poziva u € sa PDV-om unutar sopstvene fiksne mreže	Cijena minute poziva u € sa PDV-om ka ostalim fiksnim mrežama u CG	Cijena minute poziva u € sa PDV-om ka mobilnim mrežama u CG
Crnogorski Telekom (Standardna ponuda)	-u periodu jakog saobraćaja: 0,0136 lokal 0,0128 međugrad -u periodu slabog saobraćaja: 0,0097 lokal 0,0109 međugrad.	0,0231	-u periodu jakog saobraćaja: 0,0322 -u periodu slabog saobraćaja: 0,0321
Mtel	0,015	0,045	0,060
Telemach	0,014	0,014	0,060
IP Mont	0	0,04	0,10
Orion Telekom	0,027 lokal 0,036 međugrad.	0,036	0,085

One Crna Gora	0	0.0254 (paket jedna mreža 60)	0.1424(paket jedna mreža 60)
		0.0244 (paket jedna mreža 120)	0.1322(paket jedna mreža 120)

Tabela br.6: Uporedne maloprodajne cijene poziva iz mreža operatora fiksne telefonije koji završavaju u fiksnim, odnosno mobilnim mrežama

Izvor: Cjenovnici operatora

Upoređivanjem cijena poziva iz fiksne i poziva iz mobilne mreže, shodno prethodnim tabelarnim pregledima, Agencija zaključuje da čak i hipotetičko povećanje cijena poziva iz fiksnih mreža, ne bi uticalo na potpunu zamjenjivost istih pozivima iz mobilnih mreža. Naime, čak i nakon neznatnog ali trajnog povećanja cijene usluge poziva iz fiksnih mreža (*eng. SSNIP test*), cijene poziva iz fiksnih mreža ostale bi niže od cijena poziva iz mobilnih prema fiksnim mrežama. Imajući u vidu da ove vrste poziva nisu međusobno potpuno zamjenjive, kao i usled prethodno utvrđenih cjenovnih razlika, pozivi započeti iz mobilnih mreža ne mogu se, na strani tražnje, smatrati supstitutivnom uslugom pozivima započetim iz fiksnih mreža.

U skladu sa navedenim, Agencija zaključuje da se pozivi započeti iz iz javnih mobilnih telefonskih mreža ne mogu smatrati kao supstitutivna usluga pozivima započetim iz javnih fiksnih telefonskih mreža.

3.3.2.4. Pozivi putem usluge izbora/predizbora operatora

Krajnji korisnik koji koristi usluge poziva i pristupa od Crnogorskog Telekom-a, može odlučiti koristiti usluge poziva nekog drugog operatora, a koje taj operator pruža putem usluge izbora operatora. Funkcionalno, usluga poziva putem izbora operatora predstavlja uslugu identičnu pozivu iz mreže operatora koji pruža uslugu pristupa krajnjem korisniku.

U skladu s referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu odlaznih poziva alternativnom operatoru putem servisa Predizbor Operatora (*eng. Carrier Pre-Selection – CPS*). Ovaj servis omogućava krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekoma da pri svakom pozivu automatski izaberu alternativnog operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva, bez potrebe za biranjem pristupnog koda alternativnog operatora.

Operator IP Mont, kao alternativni operator, pruža uslugu govora putem internet protokola – VOIP putem usluge izbora operatora. Korisnici usluge izbora operatora kojima operator IP Mont pruža VoIP uslugu su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekoma. Naime, IP Mont omogućava pojednostavljenu uslugu korišćenja *prepaid* kartica “1011” korisnicima koji je koriste samo sa jednog određenog telefonskog broja, pri čemu korisnik zadržava postojeći telefonski broj preko mreže Crnogorskog Telekoma, tako da i dalje ima neograničenu mogućnost pozivanja svih destinacija.

Usluge koje su krajnjim korisnicima Crnogorskog Telekoma dostupne putem usluge Izbora operatora (eng. *Carrier Selection* – CS) su: lokalni pozivi, međugradski pozivi, pozivi ka mobilnim 077 I 078 mrežama I međunarodni pozivi.

IP Mont samostalno određuje uslove i cijene pružanja usluge korisnicima putem usluge Izbora operatora i u skladu sa tim samostalno uređuje svoj odnos sa korisnicima.

Tarifne zone	Cijene u € sa PDV-om	
	Crnogorski Telekom	IP MONT
Poziv prema Srbiji	0,1198	0,10
Poziv prema BiH	0,1198	0,12
Poziv prema Hrvatskoj	0,1198	0,12
Međunarodni poziv EVROPA	0,0881	0,10 (većina evropskih zemalja)
Međunarodni poziv (SAD i Kanada)	0,0503	0,16 (Kanada) 0,08 (SAD)
Međunarodni poziv SVIJET	0,2200	0,16 (Australija, Argentina)

Tabela br.7: Cijene poziva u trajanju od 1 minuta koji završavaju u fiksnim mrežama

Izvor: Cjenovnici operatora

Tarifne zone	Cijene u € sa PDV-om	
	Crnogorski Telekom	IP MONT
Poziv prema Srbiji	0,2069	0,30
Poziv prema BiH	0,2723	0,30
Poziv prema Hrvatskoj	0,2723	0,24
Međunarodni poziv EVROPA	0,2287	0,20 (Njemačka, Luksemburg, Holandija) 0,24 (većina evropskih zemalja)
Međunarodni poziv (SAD i Kanada)	0,0503	0,16 (Kanada) 0,08 (SAD)
Međunarodni poziv SVIJET	0,3854	0,20 (Australija)

Tabela br. 8: Cijene poziva u trajanju od 1 minuta koji završavaju u mobilnim mrežama

Izvor: Cjenovnici operatora

Cijene usluga poziva prema Srbiji, BiH, većini evropskih država, SAD i Kanadi koje nudi IP Mont kao alternativni operator su više u poređenju sa cijenama referentnih usluga koje primjenjuje Crnogorski Telekom, što je rezultat regulacije cijena odlaznih nacionalnih i

međunarodnih poziva Crnogorskog Telekomu kao operatora sa značajnom tržišnom snagom jer su u prethodnom analiziranom periodu cijene navedenih usluga bile na približnom nivou.

Cijene međunarodnih poziva prema Njemačkoj, Luksemburgu, Holandiji i Australiji su niže kod alternativnog operatora. U prethodnom analiziranom periodu IP Mont je nudio ove usluge po značajno nižim cijenama u poređenju sa cijenama Crnogorskog Telekomu.

Funkcionalno, usluga poziva putem izbora operatora predstavlja uslugu identičnu pozivu iz mreže operatora koji pruža uslugu pristupa krajnjem korisniku, i u mogućnosti je stvoriti značajan konkurentski pritisak na povećanje cijena hipotetičkog monopoliste, odnosno, u slučaju povećanja maloprodajnih cijena poziva hipotetičkog monopoliste, krajnji korisnici mogu da pređu na identične usluge drugog operatora, odnosno na usluge koje se pružaju putem usluge izbora operatora.

U analiziranom periodu, nije postojao interes potencijalnih alternativnih operatora za korišćenjem Predizbora Operatora (eng. *Carrier Pre-Selection – CPS*), kojim se omogućava krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekomu da pri svakom pozivu automatski izaberu alternativnog operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva, bez potrebe za biranjem pristupnog koda alternativnog operatora.

Shodno svemu navedenom, Agencija smatra da pozivi putem usluge izbora operatora, pa eventualno i putem usluge predizbora operatora, mogu predstavljati supstitutivne usluge pozivima iz javne fiksne telefonske mreže.

3.3.2.5 Neupravljeni (eng. non-managed) VOIP pozivi

Agencija je već konstatovala da se VoIP pozivi (upravljeni VoIP pozivi ostvareni putem internet protokola) koji se pružaju putem usluge izbora operatora mogu smatrati odgovarajućim supstitutom standardnoj (IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi s aspekta analize stepena susptitutivnosti na strani tražnje.

Pored VoIP poziva koji osiguravaju poseban virtuelni kanal za prenos govora, postoje i tzv. "neupravljeni" (eng. non-managed) pozivi koji se pružaju putem internetskog protokola, ali koji u isto vrijeme u jednom svom dijelu prolaze kroz javni internet i kao takvi nemaju garantovani kvalitet, iz čega proizilazi da je riječ o usluzi koja po kvalitetu ne odgovara javno dostupnoj telefonskoj usluzi u fiksnoj mreži, i kao takva ne predstavlja supstitut pozivima koji potiču iz fiksne mreže. Neupravljeni pozivi najčešće se pružaju kao OTT (eng. Over the Top) usluge. Ovakve vrste usluga se u većini slučajeva ograničavaju na ostvarivanje poziva do drugih korisnika koji upotrebljavaju istu OTT aplikaciju. Pored toga, i korisnik koji zove i pozvani korisnik moraju biti ulogovani na istu aplikaciju, za čiju su im upotrebu potrebni posebni uređaji poput smart telefona, tableta ili računara.

U skladu s navedenim, Agencija smatra da se neupravljeni pozivi putem OTT aplikacija ne mogu se smatrati odgovarajućim supstitutom standardnoj (IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi s aspekta analize stepena susptitutivnosti na strani tražnje.

3.3.3 Analiza stepena supstitucije na strani ponude-maloprodajni nivo

Supstitucija na strani ponude bila bi moguća u slučaju da operator, koji ne pruža usluge započinjanja (originacije) poziva iz fiksne mreže u svrhu pružanja javno dostupne telefonske usluge i koji ne posjeduje sopstvenu infrastrukturu, u slučaju povećanja cijena usluge hipotetičkog monopoliste istu počne pružati. U slučaju usluge započinjanja (originacije) poziva iz fiksne mreže ne bi bilo moguće tu uslugu pružiti u kratkom vremenu iz razloga što, ako operator ne posjeduje sopstvenu pristupnu infrastrukturu do krajnjeg korisnika, troškovi kopanja, povlačenja medija i ostali troškovi i potrebne radnje su toliko finansijski zahtjevne da nije realno da se dogode u kratkom roku i budu brzi odgovor na malo, ali trajno povećanje cijena. Shodno navedenom, Agencija zaključuje da na strani ponude ne postoji dodatna supstitutivna usluga u odnosu na usluge koje su već uključene na strani tražnje.

3.3.4 Zaključak o stepenu supstitucije – maloprodajni nivo

Na osnovu prethodno navedenih razmatranja, Agencija zaključuje da tražnja za veleprodajnom uslugom započinjanja (originacije) poziva proizlazi iz tražnje za uslugama poziva na maloprodajnom nivou:

- pozivi koji se pružaju putem IP internet protokola (IP),
- pozivi koji se pružaju putem kablovskih mreža i
- pozivi koji se pružaju putem fiksnog bežičnog pristupa,

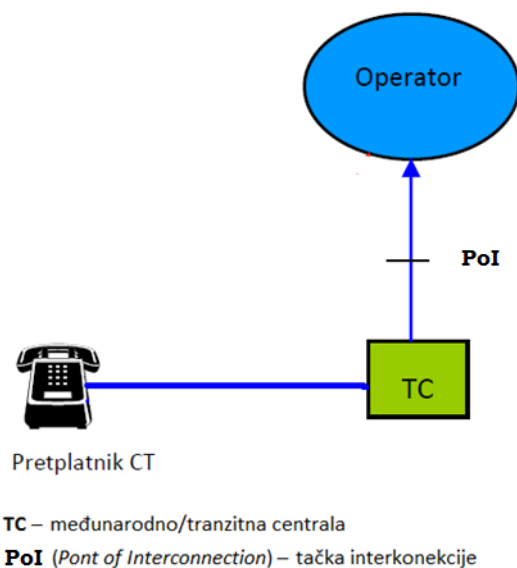
nezavisno od toga da li se ti pozivi pružaju putem sopstvene infrastrukture, putem veleprodajne usluge izbora/predizbora operatora, kao i nezavisno od toga prema kojim su brojevima upućeni (geografskim brojevima, negeografskim brojevima ili kratkim kodovima).

3.3.5. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo

Cilj analize na veleprodajnom nivou je da se utvrdi postoji li supstitutivna usluga veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva na način da, u slučaju da operator koji nudi uslugu započinjanja (originacije) poziva poveća cijenu, korisnici usluge započinjanja (originacije) poziva mogu preći na neku drugu istu ili sličnu uslugu, odnosno, uslugu koja se može smatrati supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva.

U slučaju hipotetičkog povećanja cijene veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva od strane Crnogorskog Telekom, operatori korisnici ove usluge nemaju mogućnost da koriste istu ili sličnu veleprodajnu uslugu drugog operatora na tržištu pošto samo Crnogorski Telekom pruža ovu veleprodajnu uslugu.

Operator koji želi pružati maloprodajnu uslugu poziva krajnjem korisniku, a nema sopstvenu pristupnu infrastrukturu, može koristiti postojeću veleprodajnu uslugu započinjanja (originacije) poziva prema uslovima iz Referentne interkonekcione ponude Crnogorskog Telekom.

Grafik br. 1: Šematski prikaz usluge započinjanja (originacije) poziva

Veleprodajna usluga izbora operatora bazira se na usluzi započinjanja (originacije) poziva iz javnih komunikacionih mreža koja se pruža na fiksnoj lokaciji i omogućava operatorima pružanje usluge poziva na maloprodajnom nivou. U pitanju je usluga koja omogućava krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekom-a da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 10XX, izaberu Operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva.

IP Mont je, kao alternativni operator, pruža usluge VoIP-a postpaid odnosno prepaid korisnicima koji su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekoma, korišćenjem servisa „Izbor operatora“ (eng. *Carrier Selection* – CS) biranjem kratkog koda 1011.

Cijena koju IP Mont plaća Crnogorskom Telekomu za uslugu generisanja poziva indirektnog pristupa putem izbora operatora sastoji se od iznosa jednokratne takse za uspostavljanje usluge i naknade za realizovani odlazni saobraćaj u zavisnosti od trajanja poziva. Jednokratna taksa za uspostavljanje i testiranje usluge Izbora operatora (priprema sistema, programiranje i analiza podataka, implementacija usmjeravanja i konfiguracija podataka za sve centrale, izrada tehničke i administrativne dokumentacije) iznosi 670, 00 EUR. Naknada za realizovani odlazni saobraćaj, tj. cijena nacionalne originacije iznosi 0,0035EUR/min.

3.3.5.1. Korišćenje alternativnih usluga

Cilj analize na veleprodajnom nivou je da se utvrdi postoji li supstitutivna usluga veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva na način da, u slučaju da operator koji nudi uslugu započinjanja (originacije) poziva poveća cijenu, korisnici usluge započinjanja (originacije) poziva mogu preći na neku drugu istu ili sličnu uslugu, odnosno, uslugu koja se

može smatrati supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva.

U slučaju hipotetičkog povećanja cijene veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva od strane Crnogorskog Telekoma, operatori korisnici ove usluge nemaju mogućnost da koriste istu ili sličnu veleprodajnu uslugu drugog operatora na tržištu pošto samo Crnogorski Telekom pruža ovu veleprodajnu uslugu.

Agencija će razmotriti supstitutivnost na strani tražnje na veleprodajnom nivou da bi ustanovila da li se veleprodajna usluga započinjanja (originacije) poziva, u svrhu pružanja usluga poziva krajnjim korisnicima, može zamijeniti sljedećim uslugama:

- usluga pristupa lokalnoj petlji;
- usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP);
- usluga visokokvalitetnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, tj. usluga iznajmljenih linija i
- izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika.

3.3.5.2. Usluga pristupa lokalnoj petlji

Usluga pristupa lokalnoj petlji (potpunog ili zajedničkog) je veleprodajna usluga koju operatori uglavnom koriste radi pružanja usluge širokopojasnog pristupa internetu svojim krajnjim korisnicima. Kod zajedničkog pristupa lokalnoj petlji, operator koji je korisnik usluge ne pruža telefonsku uslugu, dok kod usluge potpunog pristupa lokalnoj petlji operator koji je korisnik usluge jednim dijelom ovu uslugu koristi za pružanje telefonske usluge, a drugim dijelom za pružanje širokopojasnog pristupa.

Za korišćenje usluge pristupa lokalnoj petlji operatorima korisnicima potrebna su značajna ulaganja u infrastrukturu tokom dužeg vremenskog perioda, od kojih je većina nenadoknadiva i koja ne bi mogli povratiti samo pružanjem usluga poziva iz fiksne mreže.

Usluga potpunog pristupa lokalnoj petlji, takođe, zahtijeva dodatna ulaganja od strane alternativnih operatora imajući u vidu da se može, za razliku od usluge izbora operatora, koristiti i za pružanje ostalih elektronskih komunikacionih usluga koje operatori pružaju krajnjim korisnicima (usluga širokopojasnog pristupa internetu i IPTV usluga). Dakle, troškovi koji nastaju prilikom uspostave direktnog pristupa mreži (troškovi modema, troškovi DSLAM-a, troškovi prenosne mreže itd.) putem usluge potpunog pristupa lokalnoj petlji, a koja operatorima omogućava pružanje kompletne lepeze širokopojasnih usluga, ukazuju na činjenicu da bi bilo finansijski neisplativo alternativnim operatorima izabrati poslovno rješenje obezbjeđenja usluge potpunog pristupa lokalnoj petlji da bi krajnjim korisnicima pružali isključivo samostalnu javno dostupnu telefonsku uslugu.

Nadalje, velika ulaganja alternativnih operatora bila bi isplativa samo u onim područjima gdje bi operator uspio ostvariti veliki obim usluga potpunog pristupa lokalnoj petlji i na taj način iskoristiti troškovne prednosti koje se ogledaju u ekonomijama obima i širine, a što je teško

ostvarivo, ukoliko se u navedena ulaganja ulazi samo radi pružanja javno dostupne telefonske usluge krajnjim korisnicima.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da, usluga potpunog pristupa lokalnoj petlji, zbog značajnih nepovratnih troškova koje bi podrazumijevala njena realizacija, ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva iz fiksne mreže.

3.3.5.3. Usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP)

Veleprodajna usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP usluga) putem optičke infrastrukture omogućava operatorima pružanje javno dostupne telefonske usluge zasnovane na IP tehnologiji putem mreže Crnogorskog Telekoma. Posebni virtuelni kanal za govor se ne može zakupiti samostalno kao jedina usluga veleprodajnog širokopojsnog pristupa, već samo kao dodatak usluzi veleprodajnog širokopojsnog pristupa internetu.

Uzimajući u obzir navedeno, Agencija smatra da usluga posebnog virtuelnog kanala za (VoIP) ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva.

3.3.5.4. Usluga visokokvalitetnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, tj. usluga iznajmljenih linija

Usluga iznajmljenih linija se ne smatra supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva. Naime, zbog svojih tehničkih karakteristika i cijena, iznajmljene linije predstavljaju održivo alternativno rješenje za uslugu započinjanja poziva isključivo za priključenje velikih poslovnih korisnika.

Isto tako, cijena veleprodajne usluge iznajmljenih linija je veća od cijene veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva. Važno je naglasiti da se usluga iznajmljenih linija naplaćuje prema kapacitetu iznajmljene linije, dok se usluga započinjanja (originacije) poziva naplaćuje po minutu razgovora.

Imajući u vidu navedene funkcionalne razlike i razlike u načinu tarifiranja usluga, Agencija zaključuje da usluga iznajmljenih linija nije supstitutivna usluga usluzi započinjanja (originacije) poziva.

3.3.5.5. Izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika

Slično kao u slučaju korišćenja veleprodajne usluge pristupa lokalnoj petlji, i izgradnja sopstvene mreže za pristup do krajnjeg korisnika zahtijeva velika ulaganja i dug vremenski period, s tim što su u slučaju izgradnje sopstvene pristupne mreže troškovi značajno veći, a

vremenski period duži, i mogla bi se smatrati isplativom samo u slučaju kada na određenom području postoji dovoljno veliki broj potencijalnih korisnika.

Operator koji se odluči na ulaganja neće moći da u razumnom vremenskom roku nadoknadi svoje troškove pružanjem isključivo javno dostupne telefonske usluge, niti bi mogao da uslugu realizovanu putem sopstvene mreže za pristup ponudi brzo.

Raspoloživi podaci pokazuju da se operatori pretežno odlučuju da govornu uslugu nude korišćenjem sopstvene pristupne mreže koju realizuju putem koaksijalnih i/ili optičkih kablova i preko fiksnog bežičnog pristupa. Međutim, svi operatori koji nude govornu uslugu putem koaksijalne pristupne mreže, prethodno su nudili druge usluge, kao što su distribucija medijskih sadržaja ili širokopojasni pristup internetu, tako da izgradnja mreže do krajnjeg korisnika nije imala za cilj da se korisniku omogući govorna usluga, već je mogućnost pružanja govorne usluge posledica proširenja ponude maloprodajnih usluga od strane operatora korisnika.

U skladu sa navedenim, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture bi bila supstitut usluzi započinjanja (originacije) poziva, jedino u situaciji postojanja ekonomije obima, što trenutno na ovom relevantnom tržištu nije slučaj.

Agencija zaključuje da izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva.

3.3.5.6. Korišćenje usluge za sopstvene potrebe (eng. *self supply*)

Agencija je razmatrala, s obzirom da ne postoji supstitutivna usluga usluzi započinjanja (originacije) poziva na veleprodajnom nivou, da li u definiciju relevantnog tržišta treba uključiti i uslugu započinjanja (originacije) poziva koju operatori pružaju za sopstvene potrebe, tj. kapacitete samosnadbijevanja (eng. *self supply*). Naime, bitno je utvrditi postoji li mogućnost konkurentskog pritiska s maloprodajnog nivoa na određivanje veleprodajne cijene usluge započinjanja (originacije) poziva.

Veleprodajna usluga originacije poziva može biti obezbijeđena za sopstvene potrebe, odnosno svom maloprodajnom segmentu ili obezbijeđena alternativnim pružaocima usluga, poput operatora koji nude usluge korisnicima putem usluge izbora operatora. Alternativni operator koji koristi usluge originacije poziva može da se, u slučaju malog, ali značajnog i trajnog povećanja cijene originacije poziva od strane hipotetičkog monopoliste, preorijentiše na uslugu originacije poziva uz korišćenje mreže drugog operatora. Faktori koji utiču na mogućnost preorijentacije su: stepen pokrivenosti mrežom, broj priključaka na mrežu, stepen pouzdanosti mreže i spremnost drugog operatora da ponudi veleprodajnu uslugu originacije poziva.

Povećanje cijene originacije poziva na veleprodajnom nivou može imati uticaj na povećanje cijena na maloprodajnom nivou. Ovo povećanje cijena kod veleprodajnog operatora će se odraziti i na povećanje cijena na njegovom maloprodajnom segmentu, zatim, povećanje cijena

trećim licima koji traže uslugu originacije poziva. U takvoj situaciji, operator koji nudi uslugu originacije poziva suočio bi se sa umanjenim prihodima na maloprodajnom nivou, ali većim prihodima na veleprodajnom nivou. Za operatore koji koriste usluge originacije poziva povećanje cijene originacije poziva bi značilo ili smanjenje prihoda od maloprodaje ili povećanje cijene koja se obračunava krajnjim korisnicima. Ova okolnost dovodi veleprodajnog operatora u bolju konkurentsku poziciju u odnosu na korisnike usluge originacije poziva.

Međutim, krajnji korisnici će, u slučaju značajnog povećanja cijena maloprodajnih usluga, koje je rezultat povećanja cijene originacije poziva na veleprodajnom nivou, prelaziti na maloprodajne usluge drugih operatora. Upravo ta mogućnost krajnjih korisnika da migriraju ka drugim mrežnim operatorima ili uslugama koje nude operatori putem usluge izbora operatora stvara konkurentski pritisak na hipotetičkog monopolistu koji nudi uslugu originacije poziva.

Na osnovu navedenog, Agencija ocjenjuje da svi mrežni operatori koji nude usluge ostvarivanja poziva krajnjim korisnicima budu uključeni u definiciju tržišta originacije poziva na veleprodajnom nivou. Drugim riječima, Agencija je u definiciju tržišta uključila i usluge i kapacitete započinjanja (originacije) poziva iz mreža svih operatora, koje se pružaju za sopstvene potrebe (eng. *self supply*) u svrhu pružanja usluga krajnjim korisnicima.

3.3.6. Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo

Kod analiziranja stepena supstitucije na strani ponude osnovno je utvrditi može li potencijalni pružalac usluge brzo i uz relativno male troškove započeti pružanje veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste.

U procjeni stepena supstitucije na strani ponude, Agencija može uzeti u obzir i vjerovatnoću da operator, koji trenutno nije aktivan na relevantnom tržištu usluge započinjanja (originacije) poziva, može odlučiti da uđe na tržište u razumnom roku, kao rezultat malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena od strane tržišnih učesnika. Isto tako, moguće je da operatori koji nude određenu veleprodajnu uslugu koja nije uporediva sa uslugom bivšeg monopoliste, u kratkom vremenu ponude uporedivu uslugu i na taj način izvrše konkurentski pritisak na veleprodajnu uslugu bivšeg monopoliste, odnosno zadovolje načelo supstitutivnosti na strani ponude.

Agencija smatra da zbog visokih i nenadoknadivih troškova na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, kao i sve manjeg značaja maloprodajne usluge poziva iz fiksnih mreža, trenutno ne postoji operator koji bi mogao ponuditi sličnu uslugu i na taj način izvršiti konkurentski pritisak na cijene Crnogorskog Telekoma.

3.3.7. Zaključak o stepenu sustitucije – veleprodajni nivo

Na osnovu svega navedenog, Agencija je utvrdila da se relevantno Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, sastoji od slijedećih usluga:

- usluga započinjanja (originacije) poziva iz mreže svih operatora za potrebe terminacije na brojeve krajnjih korisnika, uključujući originaciju koja se pruža za sopstvene potrebe;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za usluge izbora operatora;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za pristup brojevima operatora, brojevima za usluge sa dodatom vrijednošću, usluge posebnih službi, usluge hitnih službi i usluge od društvenog značaja u mreži drugog operatora.

3.4. Relevantno tržište u geografskoj dimenziji

Relevantno tržište u geografskoj dimenziji obuhvata prostor na kom operatori i pružaoci usluga pružaju usluge pod istim uslovima, odnosno, sva područja u kojima postoje istovjetni uslovu tržišne konkurencije. Preovladavajući uslovi konkurencije na tom prostoru su slični ili dovoljno homogeni i isti se bitno razlikuju od susjednog područja. Na relevantnom geografskom tržištu se primjenjuje ista cjenovna politika.

U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije u sektoru elektronskih komunikacija geografska dimenzija relevantnih tržišta najčešće se određuje imajući u vidu kriterijume koji se odnose na područje pokrivenosti mrežom i područje regulatorne nadležnosti. Pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija je isti na čitavoj teritoriji Crne Gore.

Na osnovu navedenog, Agencija zaključuje da je relevantno geografsko tržište za pružanje veleprodajne usluge poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, u opsegu nacionalno, odnosno relevantno geografsko tržište čini teritorija Crne Gore.

3.5. Zaključak o određivanju relevantnog tržišta

Agencija je utvrdila da se relevantno Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, sastoji od slijedećih usluga:

- usluga započinjanja (originacije) poziva iz mreže svih operatora za potrebe terminacije na brojeve krajnjih korisnika, uključujući originaciju koja se pruža za sopstvene potrebe;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za usluge izbora operatora;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za pristup brojevima operatora, brojevima za usluge sa dodatom vrijednošću, usluge posebnih službi, usluge hitnih službi i usluge od društvenog značaja u mreži drugog operatora.

Agencija određuje da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji teritorija Crne Gore.

4. TEST TRI KRITERIJUMA

Prethodnoj regulaciji podliježe tržište na kome postoje strukturne, regulatorne i druge trajnije prepreke koje onemogućavaju ulazak novih konkurenata i na kome nije moguće obezbijediti razvoj konkurencije bez prethodne regulacije. Prethodna regulacija obuhvata određivanje posebnih uslova pod kojima operatori sa značajnom tržišnom snagom obavljaju djelatnost elektronskih komunikacija radi obezbjeđivanja razvoja konkurencije na tržištu.

Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže nije sastavni dio Preporuke o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji (2014/710/EU). Na osnovu navedenog, Agencija može prethodno regulisati navedeno tržište jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma. Prema članu 65 stav 3 ZEK-a Agencija može utvrditi da prethodnoj regulaciji mogu biti podložna i druga tržišta koja istovremeno ispunjavaju sljedeće kriterijume:

1. postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode;
2. struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine i
3. primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

U slučaju da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija je u mogućnosti da sprovede analizu kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno utvrđuje se postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom. Glavna razlika između Testa tri kriterijuma i analize tržišta, kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom, je u tome što je kod Testa tri kriterijuma naglasak na razvoju i strukturi tržišta a kod analize tržišta naglasak je na odnosu između operatora koji djeluju na tom relevantnom tržištu.

4.1. Prvi kriterijum: postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište strukturne, pravne ili regulatorne prirode

U skladu s članom 65 stav 3 ZEK-a, odnosno u skladu s Preporukom Evropske komisije, dvije vrste barijera su ključne prilikom određivanja postoje li visoke i trajne barijere ulaska na to tržište:

1. strukturne barijere i
2. pravne ili regulatorne barijere.

Prvi kriterijum je statički kriterijum odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti procijeniti da li u tačno određenom trenutku postoje snažne i trajne barijere za ulazak na tržište strukturne i pravne ili regulatorne prirode.

Prvi kriterijum pokazuje da li je tržište u određenom trenutku izloženo visokim i trajnim ulaznim (strukturnim, pravnim ili regulatornim) barijerama, što je prvi pokazatelj da je na njemu potrebna intervencija regulatora u cilju obezbeđivanja konkurencije i u cilju zaštite interesa krajnjih korisnika. Na tržištu na kojem nema ulaznih barijera postoji pritisak od strane potencijalne konkurencije na postojeće operatore i nema potrebe za prethodnom regulacijom. Imajući u vidu dinamičnost sektora elektronskih komunikacija određena tržišta mogu se kretati u pravcu uspostavljanja efikasne konkurencije, uprkos postojanju visokih i trajnih barijera, što je takođe potrebno uzeti u obzir prilikom ocjene ispunjenosti kriterijuma konkretnog relevantnog tržišta.

4.1.1. Strukturne barijere ulaska na tržište

Strukturne barijere postoje kada su postojeće tehnologije i priroda mreže, povezani troškovi ili nivo tražnje takvi da uzrokuju stvaranje asimetričnih uslova među operatorima, sprečavajući na taj način ulazak novih operatora ili razvoj konkurencije. Na primjer, visoke strukturne barijere mogu biti prisutne kada tržište karakterišu apsolutne prednosti u pogledu troškova, značajna ekonomija obima i/ili ekonomija širine, ograničenja kapaciteta i visoki nenadoknadivi troškovi. Uobičajeno takve barijere se još uvek mogu identifikovati u pogledu široko rasprostranjene primjene i/ili obezbeđivanja lokalnih pristupnih mreža na fiksnim lokacijama. Povezana strukturna barijera, takođe, može postojati tamo gdje pružanje usluge zahtijeva komponentu mreže koja se ne može tehnički replicirati ili samo po cijeni koja je čini neekonomičnom za konkurente.

Na osnovu dokumenta evropske grupe regulatora iz 2003. godine¹⁹, regulatornim tijelima prilikom utvrđivanja da li na tržištu postoje visoke i trajne barijere ulaska mogu pomoći sljedeći kriterijumi koji ne moraju biti kumulativno zadovoljeni:

- a) nadzor infrastrukture koju nije lako replicirati;
- b) prisustvo nenadoknadivih troškova (*eng. sunk costs*);
- c) ekonomija obima;
- d) ekonomija širine;
- e) stepen vertikalne integracije;
- f) tehnološke prednosti;
- g) stepen diversifikacije usluga i

¹⁹ ERG (08) 21 ERG Report on 3 criteria test final 080604. Tijelo evropske grupe regulatora promijenilo je ime u BEREC (Body of European Regulators for Electronic Communications).

h) prepreke za krajnje korisnike da pređu na mrežu drugog operatora.

Agencija je u nastavku Testa koristila neka od prethodno navedenih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori, odnosno utvrđivanja postoje li ili ne strukturne barijere ulaska na Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

4.1.1.1. Nadzor infrastrukture koju nije lako replicirati

Infrastruktura koja se ne može lako replicirati je jasna indikacija i za prisustvo statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom, a istovremeno ukazuje na prisustvo snažnih barijera za ulazak potencijalne konkurencije na ovo relevantno tržište.

Razmatranje ovog podkriterijuma prati procjenu apsolutne veličine operatora, korišćenja prednosti ekonomije obima i širine, kao i postojanje značajnog nivoa nenadoknadivih troškova. Kapitalna ulaganja neophodna za izgradnju pristupne mrežne infrastrukture mogu biti veoma finansijski zahtjevna i iziskivati dug vremenski period za povraćaj ulaganja.

Infrastruktura koja se karakteriše visokim nenadoknadivim troškovima i dugim vremenskim periodom izgradnje je infrastruktura bazirana na bakru i optici, koja se tradicionalno koristi za obezbjeđivanje usluge pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji, te predstavlja infrastrukturu koju nije lako replicirati u kraćem vremenskom periodu. Za ostale operatore, koji postoje na tržištu ili planiraju ući na tržište, izgradnja i početak korišćenja sopstvene pristupne infrastrukture zahtijeva visoka kapitalna ulaganja, detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povraćaja ulaganja. Shodno navedenom, a uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom, repliciranje pristupne infrastrukture Crnogorskog Telekom isključivo za pružanje javno dostupne telefonske usluge nije ekonomski opravdano.

Prisustvo visokih nenadoknadivih troškova za potencijalno repliciranje mreže Crnogorskog Telekom-a bazirane na kablovima sa bakrnim paricama i kablovima sa optičkim vlaknima nameće potrebu analize postojećih ponuda veleprodajnih usluga putem kojih alternativni operatori mogu ostvarivanjem pristupa mreži Crnogorskog Telekom ponuditi javno dostupnu telefonsku uslugu krajnim korisnicima, a na osnovu kojih se može razmatrati da li iste doprinose ublažavanju ili potpunom uklanjanju visokih barijera ulasku na ovo relevantno tržište.

Operatori koji krajnjim korisnicima žele ponuditi isključivo javno dostupnu telefonsku uslugu mogu se odlučiti za korišćenje usluga izbora i predizbora operatora, uz mogućnost obezbjeđenja usluga veleprodajnog iznajmljivanja preplatničkih linija, čime se mogu značajno umanjiti troškovi ulaska alternativnih operatora na predmetno relevantno tržište u poređenju sa poslovnim modelom repliciranja infrastrukture Crnogorskog Telekom.

U skladu sa uslovima sadržanim u referentnim ponudama Crnogorskog Telekoma operatori imaju mogućnost pristupa veleprodajnim uslugama na cijeloj teritoriji gdje Crnogorski Telekom kao tradicionalni operator ima sopstvenu infrastrukturu i mrežu, u skladu sa obavezama proisteklim iz statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i to: obavezom omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, obavezom obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminacije, obavezom objavljivanja podataka, obavezom odvajanja računovodstvenih evidencija i obavezom kontrole cijena i troškovnog računovodstva. Međutim, iako su ove veleprodajne usluge, kao npr, veleprodajno iznajmljivanje pretplatničkih linija- WLR, iznajmljivanje potpunog i djelimično razvezanog pristupa lokalnoj petlji – ULL, usluga iznajmljenih linija (LL) i usluga izbora/predizbora operatora- CS/CPS u analiziranom periodu bile dostupne i objavljene u Referentnim ponudama Crnogorskog Telekoma za njima nije bilo značajnijeg interesa ni tražnje, izuzev usluge izbora operatora u manjem obimu.

Uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekom-a i činjenicu da je ista izgrađivana tokom dugog vremenskog perioda, repliciranje pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma nije ekonomski opravdano. Pored toga, Agencija smatra da postojanje veleprodajnih ponuda, na bazi kojih ostali operatori mogu krajnjim korisnicima ponuditi javno dostupnu telefonsku uslugu, samo djelimično ublažava, ali ne i uklanja u potpunosti visoke i trajne strukturne prepreke ulasku operatora na ovo relevantno tržište.

4.1.1.2. Prisustvo nenadoknadivih troškova (eng. *sunk costs*)

Nenadoknadivi troškovi su inicijalni troškovi koje novi učesnik ima kada investira u usluge pristupa mreži incumbent operatora ili u sopstvenu infrastrukturu kako bi mogao ostvariti ulazak na maloprodajna tržišta usluga. S druge strane, Crnogorski Telekom je već nadoknadio ove troškove svojim dugotrajnim prisustvom na tržištu. Ova asimetrija između investicionih troškova i vremena potrebnog za povraćaj investicije bi bila ograničavajući faktor svakom novom učesniku na tržištu koji pretenduje da se efikasno takmiči sa aktuelnim operatorom na maloprodajnim tržištima usluga.

Crnogorski Telekom je jedini operator koji raspolaze pristupnom mrežom baziranoj na kablovima sa bakrnim paricama i kablovima sa optičkim vlaknima putem kojih pruža javne elektronske komunikacione usluge na cjelokupnoj teritoriji Crne Gore.

S obzirom da je operatorima otežano izgraditi novu infrastrukturu sa nacionalnom pokrivenošću za pružanje usluge započinjanja (originacije) poziva iz javnih komunikacionih mreža koja se pruža na fiksnoj lokaciji, prvenstveno zbog visokih nenadoknadivih troškova i

potrebnog vremena izgradnje infrastrukture, Agencija smatra da je prisustvo nenadoknadivih troškova strukturna prepreka razvoju konkurencije na ovom tržištu.

4.1.1.3. Ekonomija obima

Ekonomija obima je karakteristična za proizvodne procese koji sadrže visoke fiksne troškove, a koji su tipični za sektor elektronskih komunikacija. Ekonomija obima postoji kada se sa značajnim povećanjem obima pruženih usluga umanjuje trošak po jedinici/usluzi i može da doprinese intenzivnom i optimalnom iskorišćenju mrežnih kapaciteta.

Ako određeni operator uživa prednosti ekonomije obima ista može predstavljati barijeru za ulazak na tržište potencijalnim konkurentima sa aspekta usluga koje se nude na ovom relevantnom tržištu.

Raspoređivanje istih fiksnih troškova na povećani broj jedinica proizvoda ili usluga dovodi do pada fiksnih troškova po jedinici, a samim tim i ukupnih prosječnih troškova po jedinici. Drugim riječima, uz korišćenje izgrađene infrastrukture, povećanje broja pretplatnika će dovesti do pada prosječnih troškova po jedinici. Crnogorski Telekom je, kao tradicionalni operator fiksne telefonije, istorijski bio jedini operator koji je imao ekskluzivno pravo da pruža usluge javne fiksne telefonske mreže dostupne na gotovo čitavoj teritoriji Crne Gore, na osnovu čega je razvio široku pretplatničku bazu i ostvarivao prednosti po osnovu ekonomije obima. Sa pojavom alternativnih operatora, učešće Crnogorskog Telekoma u ukupnom broju pretplatnika je sa 80,60% na kraju 2017. godine opalo za skoro 30% na kraju 2022. godine, dok je broj pretplatnika alternativnih operatora udvostručen u istom periodu, tj, sa učešća od skoro 20% na kraju 2017.godine na 46,46% na kraju 2022. godine. Iako je pretplatnička baza Crnogorskog Telekoma i dalje najveća, primjetno je snažno osvajanje tržišta u proteklom periodu od strane alternativnih operatora.

S obzirom da Crnogorski Telekom, iz razloga što ima nadzor nad infrastrukturom koju je teško replicirati, većinu usluga pruža putem sopstvene mreže dok alternativni operatori dijelom putem sopstvene mreže, a dijelom putem iznajmljivanja veleprodajnih usluga pristupa mrežama drugih operatora, lako je zaključiti da je Crnogorski Telekom u poziciji u kojoj može koristiti prednosti ekonomije obima, dok kod alternativnih operatora to nije slučaj. Isto tako Crnogorski Telekom ima veću pretplatničku bazu koja generiše veći obim saobraćaja, čime ostvaruje prednosti ekonomije obima u odnosu na alternativne operatore.

4.1.1.4. Ekonomija širine

Ekonomija širine se odnosi na potencijalne prednosti koje operator ima kada koristi istu infrastrukturu za pružanje više različitih proizvoda ili usluga. Kada operator nastupa na više različitih tržišta, zajednički troškovi se raspodjeljuju na više različitih usluga, čime se ostvaruje

pad jediničnih troškova. Crnogorski Telekom je, polazeći od mreže predviđene za pružanje elektronskih komunikacionih usluga na fiksnoj lokaciji, razvio mrežu koja, pored govorne usluge, omogućava korisnicima pružanje i drugih usluga, kao što su pristup internetu putem xDSL tehnologije i optike, kao i distribuciju medijskih sadržaja putem usluge IPTV. Dakle, Crnogorski Telekom koristi prednosti ekonomije širine budući da je istovremeno prisutan na više srodnih maloprodajnih tržišta i da koristeći iste mrežne elemente korisnicima pruža više različitih usluga, pojedinačno ili u paketu.

Pakete usluga nude i Crnogorski Telekom i alternativni operatori. Alternativni operatori koji su izgradili sopstvene mreže nijesu imali za primarni cilj pružanje govorne usluge, već je ona rezultat proširenja ponude usluga zbog kojih je njihova mreža prvobitno izgrađena, kao što su usluga distribucije medijskih sadržaja i usluga širokopojasnog pristupa internetu. Trenutna situacija govori u prilog mogućnosti korišćenja prednosti ekonomije širine i od strane alternativnih operatera, što će postati izraženije sa porastom njihovog tržišnog učešća.

Uprkos trendu izgradnje i razvoja sopstvenih mreža alternativnih operatera, Crnogorski Telekom je i dalje najveći operator javno dostupnih telefonskih usluga putem fiksne mreže.

4.1.1.5. Step en vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva da je operator istovremeno prisutan na više različitih, vertikalno povezanih tržišta. Operator može odlučiti da uđe na tržište ulaganjem u uzvodna (*eng. upstream*) veleprodajna pristupna tržišta infrastrukturi i nizvodna (*eng. downstream*) maloprodajna tržišta usluga. Prisustvo na višim i nižim nivoima u lancu pružanja usluga stvara podsticaj takvom operatoru da diskriminiše postojeće i potencijalne konkurente koji su veleprodajni kupci, a takođe pruža i mogućnost za prenošenje značajne tržišne snage sa veleprodajnog na maloprodajni segment tržišta. Ova praksa je poznata kao tzv. vertikalna poluga (*eng. Vertical leveraging*).

Prisustvo vertikalno integrisanog operatora na veleprodajnom i maloprodajnom nivou u lancu usluga može hipotetički otežati alternativnim operatorima korišćenje neophodnih veleprodajnih usluga pristupa mreži u svrhu pružanja usluga krajnjim korisnicima. Naime, vertikalno integrisani operatori mogu hipotetički otežati ulazak potencijalnim učesnicima na tržište primjenom brojnih cjenovnih i ne-cjenovnih antikonkurentskih strategija. Međutim, Agencija je u ranijim postupcima sprovođenja analiza relevantnih tržišta identifikovala potencijalne i aktuelne antikonkurentske aktivnosti od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom nakon čega je propisivala adekvatne i proporcionalne regulatorne mjere kao efikasan instrument za spriječavanje ili ublažavanje cjenovnog i ne-cjenovnog diskriminatornog ponašanja.

Crnogorski Telekom raspolaze mrežnom infrastrukturom na gotovo čitavom području Crne Gore, a istovremeno djelovanje na svim tržištima usluga javne fiksne elektronske

komunikacione mreže pruža mu prednost u odnosu na konkurente. Crnogorski Telekom pruža veleprodajnu uslugu originacije poziva putem usluge izbora operatora, koja IP Montu, kao alternativnom operatoru, omogućava da krajnjim korisnicima koji su povezani na pristupnu mrežu Crnogorskog Telekoma nudi uslugu ostvarivanja poziva. Međutim, iako je ova usluga u prethodnom periodu bila dostupna i drugim alternativnim operatorima za njom nije bilo veće tražnje već su se alternativni operatori pretežno opredjeljivali za izgradnju sopstvenih pristupnih mreža. Imajući u vidu dosadašnju cjenovnu regulaciju Agencije, kako na veleprodajnom tako i na maloprodajnom nivou, te nizak nivo tražnje za veleprodajnom uslugom originacije poziva putem usluge izbora operatora, nije vjerovatno da će ubuduće doći do većih promjena u pogledu zastupljenosti ove usluge, niti da će Crnogorski Telekom moći vršiti antikonkurentski uticaj kao vertikalno integrisani operator.

Stoga, pored činjenice da broj korisnika usluge izbora operatora kontinuirano opada Agencija smatra da postojanje veleprodajnih ponuda, na bazi kojih ostali operatori mogu krajnjim korisnicima ponuditi javno dostupnu telefonsku uslugu, samo djelimično ublažava, ali ne i uklanja u potpunosti visoke i trajne strukturne prepreke ulasku operatora na ovo relevantno tržište.

Na osnovu razmatranja svih podkriterijuma kojima se ocjenjuje prisustvo strukturnih barijera Agencija zaključuje da postojeća dobro razvijena mrežna infrastruktura Crnogorskog Telekoma i visoki nepovratni troškovi repliciranja takve infrastrukture predstavljaju visoke barijere za ulazak potencijalnih operatora na ovo relevantno tržište. Kao što je konstatovano, Crnogorski Telekom je jedini operator koji raspolaže mrežom zasnovanoj na bakru i optici putem koje pruža usluge javne fiksne telefonske mreže na gotovo čitavoj teritoriji Crne Gore.

4.1.2. Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište

Na osnovu preporuke Evropske komisije, pravne ili regulatorne prepreke ne zavise od ekonomskih uslova, već proizlaze iz pravnih, administrativnih ili ostalih sličnih mjera koje indirektno utiču na ulazak novih operatora na tržište.

Prema dokumentu Evropske grupe regulatora (ERG), glavne pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište odnose se na slijedeće:

- potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom;
- ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra;
- uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište.

4.1.2.1. Potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, svako pravno ili fizičko lice dužno je da, prije početka korišćenja, odnosno operator prije prestanka ili izmjene režima korišćenja javnih elektronskih komunikacionih mreža ili pružanja javnih elektronskih komunikacionih usluga, u pisanoj formi, podnese prijavu Agenciji. Prijava se podnosi Agenciji, najmanje 15 dana prije početka korišćenja, odnosno prestanka ili izmjene režima korišćenja javnih elektronskih komunikacionih mreža ili pružanja javnih elektronskih komunikacionih usluga.

4.1.2.2. Ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra

Navedeni tip prepreke se ne odnosi na Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže koje je obrađeno u ovom dokumentu.

4.1.2.3. Uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište

Agencija smatra da ne postoje nikakve odredbe, u zakonskim ili podzakonskim aktima, koje bi onemogućile operatoru da ostvari ulazak na Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Nadalje, svaki operator koji ulazi na tržište ne mora izgraditi sopstvenu pristupnu mrežu da bi pružao usluge korisnicima, već je u mogućnosti da koristi veleprodajne ponude koje je Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na vertikalno povezanim veleprodajnim tržištima, obavezan ponuditi svim operatorima koji djeluju na tržištu. Takođe, svaki operator će, nezavisno od tržišnog učešća i vremena u kojem je prisutan na tržištu, koristiti jednake, nediskriminatorne veleprodajne uslove koji su transparentno objavljeni.

Svaki operator koji ima poslovni plan ima mogućnost ulaska na tržište, ima pravo da postavi, upotrebljava i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu i da pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore bez pribavljanja posebnog ovlašćenja, odnosno samo uz obaveznu dostavljanja obavještenja Agenciji, o početku, promjenama i završetku obavljanja djelatnosti elektronskih komunikacionih mreža i usluga.

Iz navedenog je očigledno sa su preduzete odgovarajuće aktivnosti koje su minimizirale, odnosno uklonile pravne i regulatorne prepreke ulaska na tržište odnosno koje su omogućile ulazak na tržište većeg broja operatora, a samim time i liberalizaciju tržišta.

4.1.3. Zaključak o prvom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u prvom kriterijumu, Agencija zaključuje da na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže i dalje postoje visoke i trajne strukturne prepreke ulaska na tržište.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je prvi kriterijum zadovoljen.

4.2. Drugi kriterijum: struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine

Prvi kriterijum je statički kriterijum odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti da procjeni postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište. Drugi kriterijum je dinamički kriterijum, odnosno na osnovu tog kriterijuma Agencija je u mogućnosti da odredi teži li tržište u narednom periodu efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Iz navedenog je očigledno da se prva dva kriterijuma međusobno dopunjuju, odnosno Agencija na osnovu oba kriterijuma može izvući odgovarajući zaključak da li je neophodno prethodno regulisati određeno tržište.

Agencija, da bi bila u mogućnosti da prethodno reguliše određeno tržište, mora dokazati ispunjenost statičkog i dinamičkog kriterijuma, odnosno mora dokazati da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem periodu ne teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Obzirom da je, saglasno članu 64 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija postupak analize tržišta obavezna sprovoditi svake tri godine, Agencija će drugi kriterijum posmatrati u periodu od naredne tri godine.

Kako bi bila u mogućnosti da prethodno reguliše određeno tržište, Agencija mora da dokaže da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem razdoblju ne teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Analiza ovog kriterijuma se sprovodi tako da se utvrdi veličina tržišne konkurencije i pored postojanja mogućih barijera za ulazak na tržište, a imajući na umu činjenicu da i tržište gdje postoje prepreke za ulazak na tržište može imati karakteristike po kojima teži razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog perioda. Težnja razvoju efikasne tržišne konkurencije u okviru odgovarajućeg vremenskog perioda ne znači da će se isto dogoditi brzo, već znači da je analizom utvrđeno da postoji određena dinamika tržišnih događaja koja bi mogla dovesti do efikasne tržišne konkurencije i bez prethodne regulacije.

Na osnovu dokumenta ERG-a regulatornim tijelima, prilikom određivanja teži li tržište u određenom periodu efikasnoj konkurenciji, mogu pomoći sljedeći kriterijuma koji ne moraju biti kumulativno zadovoljeni:

- a) tržišno učešće operatora,
- b) nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke barijere razvoju infrastrukturne konkurencije,
- c) stepen diverzifikacije proizvoda,
- d) potencijalna konkurencija.

Agencija je u daljem tekstu koristila neke od prethodno pomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori, odnosno utvrđivanja teži li Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog perioda.

4.2.1.Tržišno učešće operatora

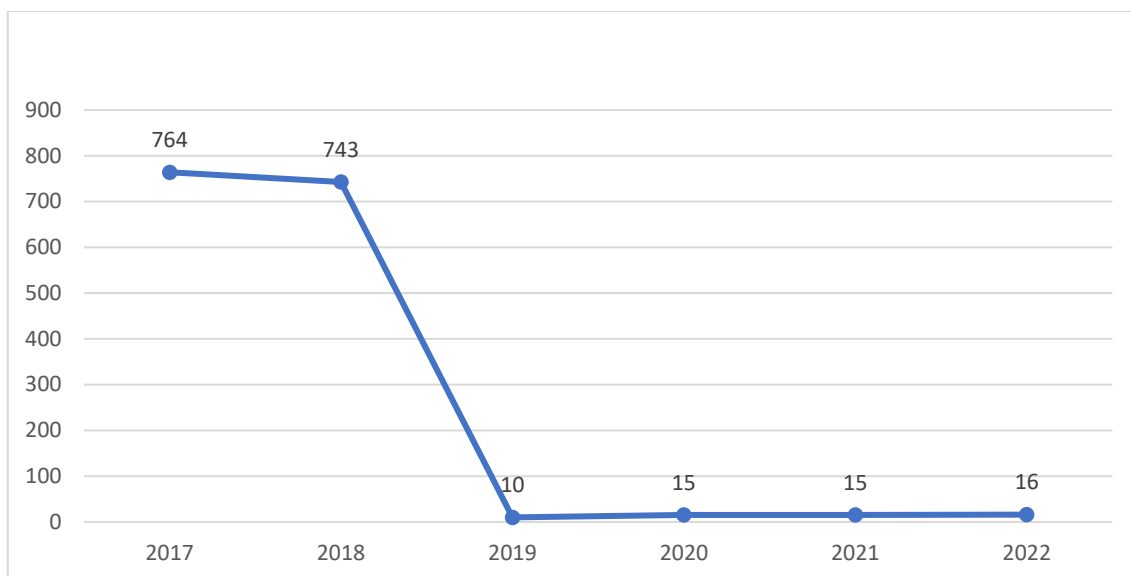
Prvi ekonomski kriterijum koji može poslužiti u svrhu ocjenjivanja u kvalitativnom i kvantitativnom smislu da li tržište teži razvoju efikasne konkurencije je određivanje tržišnog učešća operatora na relevantnom tržištu i njegova stabilnost u određenom vremenskom periodu.

Za potrebe donošenja zaključaka o ispunjenosti uslova iz drugog kriterijuma, Agencija je analizirala sljedeće podkriterijume:

- a) broj korisnika usluge izbora operatora;
- b) učešće saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnim ostvarenim minutima odlaznog saobraćaja i
- c) broj korisnika samostalne javno dostupne telefonske usluge (*eng. stand alone voice*)

4.2.1.1.Broj korisnika usluge izbora operatora (eng. Carrier Selection, CS)

Operator IP Mont pruža uslugu govora putem internet protokola – VOIP putem usluge izbora operatora. Korisnici usluge izbora operatora kojima operator IP Mont pruža VoIP uslugu su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekomu.

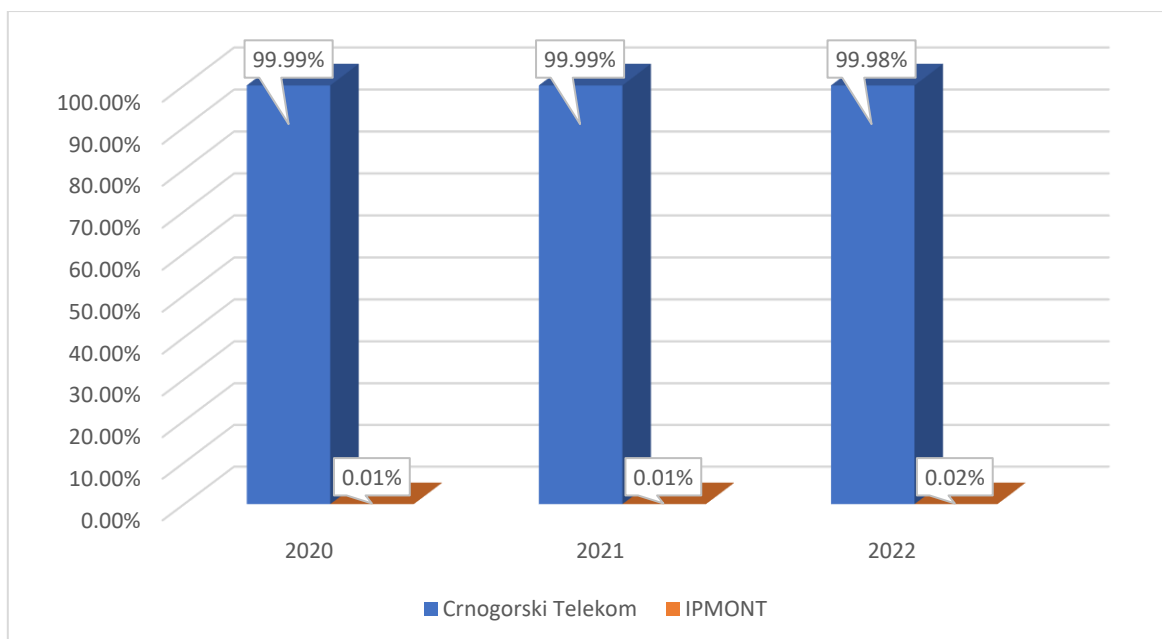

Grafik br. 2: Kretanje broja korisnika usluge izbora operatora u periodu 2017.-2022. god.

Broj korisnika IP Monta koji su koristili uslugu izbora operatora se u poslednje tri godine stabilizovao nakon izrazitog pada od 98,65% u 2019. godini u odnosu na 2018. godinu. Značajno smanjenje broja korisnika usluge izbora operatora je rezultat sve manje tražnje za uslugama fiksne telefonije generalno, zatim sve manje tražnje za uslugom ostvarivanja poziva putem usluge izbora operatora i preorijentacijom krajnjih korisnika na korišćenje paketa usluga alternativnih operatora koji pružaju usluge fiksne telefonije putem sopstvenih optičkih i kablovskih mreža.

Kako se usluga izbora operatora bazira na veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva iz javnih komunikacionih mreža, ona omogućava krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekom-a da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 1011, izaberu IPMONT kao operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva.

S tim u vezi, Agencija je razmatrala odnos broja korisnika usluge izbora operatora sa brojem korisnika Crnogorskog Telekom-a:

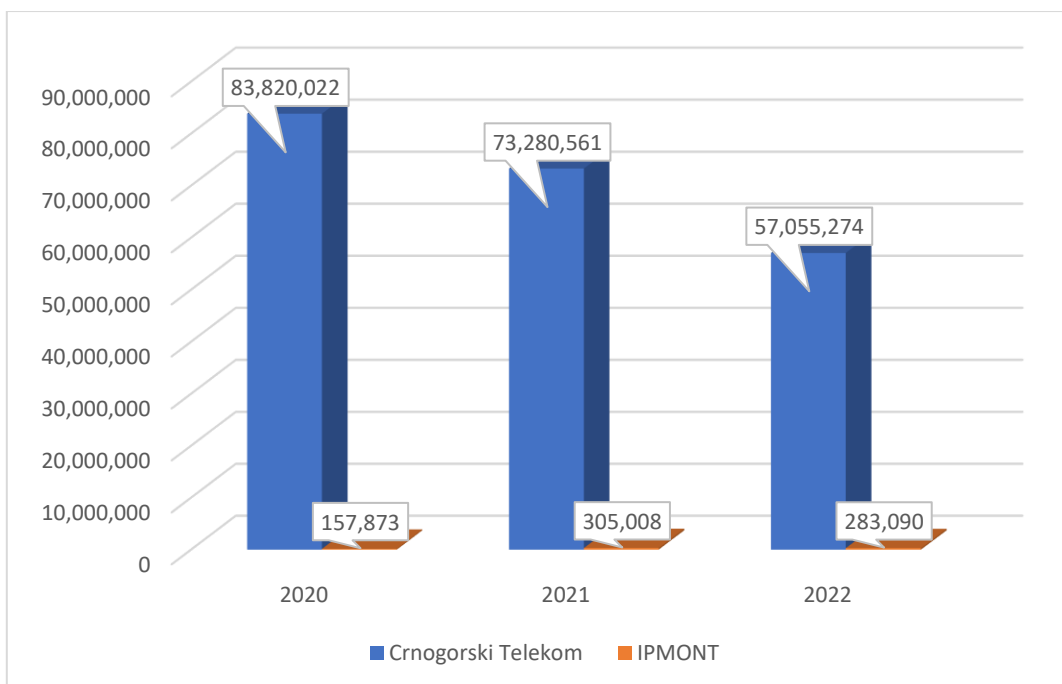

Grafik br. 3: Tržišno učešće broja korisnika usluge izbora operatora u ukupnom broju korisnika fiksne mreže Crnogorskog Telekoma u periodu 2020-.2022. god.

Na osnovu podataka sa grafika je evidentno da je zanemarljivo tržišno učešće korisnika usluge izbora operatora u ukupnom broju korisnika preko fiksne mreže Crnogorskog Telekoma u 2022. godini (0,02%) i da je samo za 0,01 % veće u odnosu na učešća u 2021. i 2020. godini.

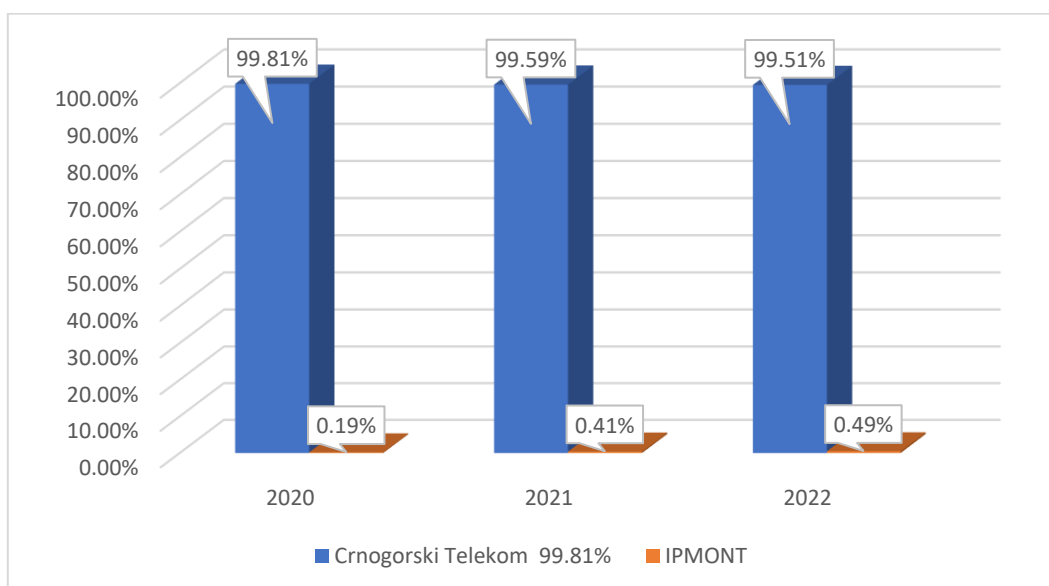
4.2.1.2. Učešće ostvarenog saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnim ostvarenom odlaznom saobraćaju posredstvom mreže Crnogorskog Telekoma

Preko IPMonta je na kraju 2022.godine ostvareno 283.090 minuta saobraćaja, što je za 7,20% manje u odnosu na VoIP saobraćaj tokom 2021. godine. Od ukupnog saobraćaja 1,93% je ostvareno ka međunarodnim destinacijama, a 98,07% se odnosilo na nacionalni saobraćaj.

Grafik br. 4: Uporedni pregled originiranih minuta Crnogorskog Telekomu i originiranih minuta putem usluge izbora operatora u periodu 2020.-2022. god.

S obzirom da je u definiciju ovog relevantnog tržišta pored usluge originacije poziva putem izbora operatora uključena i usluga započinjanja (originacije) poziva koju operatori pružaju za sopstvene potrebe, tj. kapaciteti samosnadbijevanja (*eng. self supply*), pri procjeni tržišnog učešća operatora se razmatra saobraćaj izveden sa maloprodajnog nivoa. Kako jedino Crnogorski Telekom, osim pružanja usluge originacije poziva svom maloprodajnom segmentu, nudi uslugu originacije poziva putem usluge izbora operatora, njegov ukupni odlazni saobraćaj je umanjnjen za obim originiranih minuta koje je ostvario IPMONT.

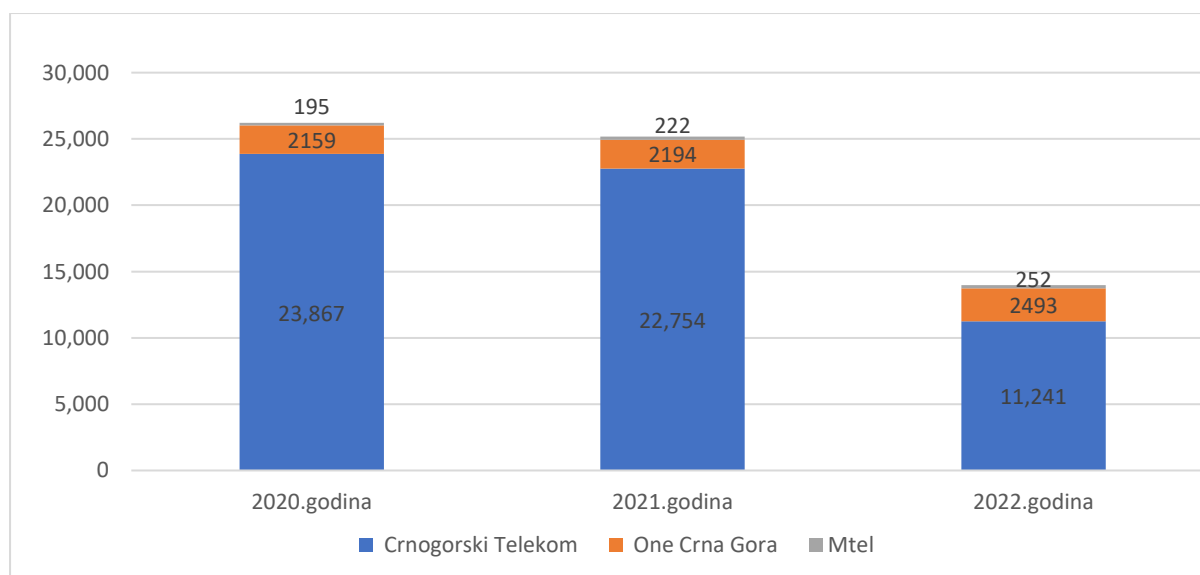
Grafik br. 5: Tržišno učešće operatora prema ukupnom obimu započelih (originiranih) poziva iz fiksne mreže Crnogorskog Telekomu u periodu 2020.-2022. god.

Crnogorski Telekom ima najveće tržišno učešće od 99,51% prema obimu započelih (originiranih) minuta poziva iz sopstvene mreže u 2022. godini i koje je stabilno u analiziranom trogodišnjem periodu.

Na osnovu podataka sa grafika zaključujemo da je tržišno učešće IPMONT-a u ukupnom originiranom saobraćaju iz mreže Crnogorskog Telekoma u 2022. godini uvećano za 0,3 % u poređenju sa 2020. godinom.

4.2.1.2. Broj korisnika samostalne javno dostupne telefonske usluge (eng. *stand alone voice*)

Posljednjih godina interes krajnjih korisnika za samostalnom javno dostupnom telefonskom uslugom kontinuirano opada. Istovremeno, sve je više korisnika koji javno dostupnu telefonsku uslugu u fiksnoj mreži dopunjavaju uslugom pristupa internetu, uslugom televizije kao i javno dostupnom telefonskom uslugom u mobilnoj mreži kroz tzv. pakete usluga putem kojih korisnici ostvaruju značajne popuste. Analizom dostupnih podataka i podataka iz popunjenih upitnika operatora Agencija je utvrdila da je Crnogorski Telekom na kraju 2022. godine imao 11.241 *standalone voice* korisnika, ili oko 11% od ukupnog broja korisnika, što potvrđuje da i dalje postoji baza korisnika kojima je potrebna isključivo *standalone voice* usluga.

Grafik broj 6: Kretanje broja standalone korisnika po operatorima u periodu 2020.-2022. godine

Na osnovu podataka sa grafika može se zaključiti da se većina korisnika za javno dostupnu telefonsku uslugu odlučuje posredno, kroz pakete usluga koje operatori nude svojim korisnicima uz značajne popuste u kojima se telefonska usluga u fiksnoj mreži nudi u

kombinaciji sa pristupom internetu i uslugom televizije i čiji broj kontinuirano raste. Na kraju 2022. godine, Crnogorski Telekom je imao preko 90% korisnika koji su javno dostupne telefonske usluge koristili u kombinaciji sa nekom drugom uslugom, odnosno u okviru paketa usluga.

Danas nije realno očekivati da će bilo koji operator poslovni plan zasnivati isključivo na javno dostupnoj telefonskoj usluzi, već će nastaviti aktivnosti kojima se podstiče prelazak sa korišćenja samostalne javno dostupne telefonske usluge na korišćenje paketa kombinovanih usluga. Dakle, iako je usluga izbora operatora predstavljala jedinu uslugu na bazi koje su operatori mogli na isplativ način krajnjim korisnicima ponuditi samostalnu javno dostupnu telefonsku uslugu, Agencija smatra da sada ključna tražnja na maloprodajnom nivou proizlazi iz tražnje za uslugama širokopojsnog pristupa internetu, odnosno paketima kombinovanih usluga u kojima je javno dostupna telefonska usluga samo jedna komponenta. U tom slučaju, potencijalni operatori korišćenjem usluge izbora operatora ne bi bili u mogućnosti odgovoriti na pretežne i rastuće zahtjeve krajnjih korisnika.

4.2.2. Nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke barijere razvoju infrastrukturne konkurencije

Ovaj podkriterijum je isti kao kod prvog kriterijuma, a jedina je razlika je u činjenici da je kod ocjene ispunjenosti drugog kriterijuma navedeno potrebno uzeti u obzir kao potencijalnu barijeru da tržište teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Imajući u vidu geografsku rasprostranjenost pristupne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma, te da repliciranje iste ne bi bilo ekonomski opravdano, Agencija ocjenjuje da nadzor nad takvom infrastrukturom predstavlja potencijalnu barijeru da ovo relevantno tržište teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Nadalje, činjenica da Crnogorski Telekom, u skladu sa uslovima iz Referentne interkonekcionih ponude i po troškovnoj orijentisanim cijenama usluga lokalne/nacionalne originacije, već godinama nudi uslugu polaznih poziva operatorima putem usluge izbora operatora, ista nije dovoljna da se konstatuje da bi ovo relevantno tržište, u odsustvu regulacije, težilo efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Dokaz navedenog proizilazi iz činjenice da je tržišno učešće Crnogorskog Telekoma na ovom relevantnom tržištu tokom analiziranog perioda i dalje veoma visoko.

4.2.3. Potencijalna konkurencija

Kako tražnja za veleprodajnom uslugom originacije poziva u javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji direktno proizlazi iz tražnje za javno dostupnom uslugom na maloprodajnom nivou, i u tom smislu je od nje neodvojiva, neophodno je osvrnuti se na konkurenciju na maloprodajnom tržištu. Potencijalna konkurencija se odnosi na mogućnost da operatori, koji su prisutni na maloprodajnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži i maloprodajnim tržištima poziva na fiksnoj lokaciji, se uključe kao aktivni učesnici na Veleprodajnom tržištu započinjanja (originacije) poziva iz fiksnih mreža.

S tim u vezi, Agencija je razmatrala prisustvo i efekte mreža alternativnih operatora kao što su kablovske i optičke mreže, koje su značajno smanjile zavisnost alternativnih operatora od bakarne ili optičke mreže Crnogorskog Telekom-a, čime se stvorila potencijalna mogućnost alternativnih operatora da sami ponude veleprodajne usluge originacije poziva. S obzirom da mreže alternativnih operatora imaju ograničenu geografsku pokrivenost u poređenju sa mrežom Crnogorskog Telekom-a, što je naročito naglašeno kada su u pitanju kablovske mreže, Agencija ocjenjuje da se u narednom periodu ne može očekivati snažno prisustvo alternativnih operatora kao potencijalne konkurencije Crnogorskom Telekom-u na ovom relevantnom tržištu. Naime, samo se za Crnogorski Telekom može reći da ga odlikuje "sveprisutnost" u smislu nacionalne pokrivenosti mrežom.

U tom smislu, Agencija je stava da je malo vjerovatno da će komercijalne ponude alternativnih operatora postati dostupne i izvršiti konkurentski pritisak na regulisanu uslugu originacije poziva iz mreže Crnogorskog Telekom-a.

4.2.4. Zaključak o drugom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u razmatranju drugog kriterijuma, Agencija zaključuje da na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne postoji tendencija ka efikasnoj tržišnoj konkurenciji i da su i dalje prisutne visoke i trajne prepreke za ulazak na tržište.

U skladu s navedenim, Agencija zaključuje da je drugi kriterijum zadovoljen.

4.3. Treći kriterijum: primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu

Na osnovu dokumenta Evropske asocijacije regulatora o testu tri kriterijuma, regulatorna tijela treba da procijene da je li primjena propisa o zaštiti konkurencije dovoljna da ukloni nedostatke koji postoje ili koji se mogu javiti na tržištu elektronskih komunikacija. Navedena procjena obuhvata slijedeće:

4.3.1. Step en opšteg nekonkurentnog ponašanja

Propisi o zaštiti konkurencije smatraju se dovoljnim za otklanjanje nedostataka na tržištu u slučaju da ne postoji velika i učestala potreba za postupanjem Agencije za zaštitu konkurencije. S druge strane, ako nedostaci koji postoje ili se mogu javiti na tržištu zahtijevaju učestalu potrebu za intervencijom od strane Agencije za zaštitu konkurencije, poput zabrane svakog daljeg postupanja operatora kojem je utvrđena zloupotreba statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu, određivanja mjera, uslova i rokova za otklanjanje štetnih efekata, moglo bi se smatrati da propisi o zaštiti konkurencije nijesu dovoljni za otklanjanje nedostataka koji postoje na tržištu.

4.3.2. Step en kompleksnosti uklanjanja nekonkurentnog ponašanja

Određivanje stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom je zbog svoje složenosti efikasnije ukoliko se situacija na tržištu kontinuirano prati. Instrumentima *ex-ante* regulacije može se blagovremeno otkriti i spriječiti pokušaj prenošenja značajne tržišne snage sa jednog na drugo relevantno tržište od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom i na taj način izbjeći negativne posledice, što je otežano *ex-post* regulacijom.

Agenciji za zaštitu konkurencije svojevrsan problem može predstavljati kompleksnost određivanja stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom, iz razloga što ne raspolaže svim informacijama o poslovanju operatora koje su neophodne za utvrđivanje stvarnog stanja i situacije na tržištu. U navedenom slučaju, *ex-ante* regulacija bi bila mnogo efikasnija za tržište, nego da se nekonkurentno ponašanje pokušava otkloniti *ex-post* regulacijom.

4.3.3. Nekonkurentno ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu ili na povezanim tržištima

Na tržištu se mogu dogoditi situacije u kojima je blagovremena intervencija neophodna kako bi se spriječile ozbiljne ili nepopravljive štete koje mogu biti nanešene konkurenciji od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. U navedenim slučajevima odnosno u situacijama u kojima je nužna brza intervencija od strane regulatorne institucije, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija, ne bi bili dovoljni, već je u navedenim slučajevima potrebna *ex-ante* regulacija.

Primjena mjera *ex-ante* regulacije doprinosi razvoju konkurencije na tržištu kroz podsticanje efikasnosti ulaganja kod infrastrukture čiji obim nije lako replicirati.

4.3.4. Potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu

U nekim slučajevima primjena propisa o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija može stvoriti određene probleme u podsticanju razvoja efikasne tržišne konkurencije u budućem razdoblju. Konkretno, u slučajevima u kojima je moguće replicirati infrastrukturu, odnosno u slučajevima u kojima je potrebno promovirati razvoj infrastrukturne konkurencije, primjena *ex-ante* regulacije mogla bi se dugoročno smatrati efikasnijom od primjene isključivo *ex-post* regulacije, odnosno od primjene propisa iz oblasti zaštite konkurencije. Naime, promoviranje razvoja infrastrukturne konkurencije zahtjeva unaprijed definisanje svih ključnih uslova, što propisima o zaštiti konkurencije nije moguće. Zatim, kod trećeg kriterijuma nije bitno uzeti u obzir samo činjenicu o tome jesu li propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da se *ex-post* regulacijom riješi potencijalni problem koji se javio na tržištu, već je potrebno u obzir uzeti i činjenicu u kojem razdoblju, u slučaju da se pojavi određeni problem, propisi o zaštiti konkurencije mogu isti riješiti. Agencija smatra da bi propisi o zaštiti konkurencije bili dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji se dogodio na tržištu, međutim, smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem, gdje je blagovremen intervencija neophodna. Dakle, naknadno sankcionisanje zloupotreba statusa značajne tržišne snage, shodno Zakonu o zaštiti konkurencije, moglo bi se pokazati kao neblagovremeno za održavanje postojećeg stepena liberalizacije i uslova tržišne konkurencije.

Zakonom o zaštiti konkurencije („Sl. list Crne Gore” broj 44/12, 13/18 i 145/21) predviđeno je da Agencija za zaštitu konkurencije preduzima mjere prema učesnicima i udruženjima učesnika za učinjene povrede konkurencije ili radi njihovog spriječavanja, prestanka već nastale povrede i otklanjanja štetnih posljedica po učesnike i potrošače. Naime, u članu 43 Zakona o zaštiti konkurencije propisano je da ako nadležni organ preko ovlašćenog lica utvrdi

da je zloupotrijebljen dominantan položaj, rješenjem, shodno članu 59 Zakona, utvrđuje povrede konkurencije te može da naloži mjere za otklanjanje utvrđene povrede konkurencije, odnosno sprječavanje njenog nastanka ili slične povrede i preduzimanje određene radnje ili zabranu preduzimanja određene radnje (mjere ponašanja).

Mjere moraju biti srazmjerne težini utvrđene povrede konkurencije i u neposrednoj vezi sa aktima ili radnjama koje su izazvale povredu.

Ako se utvrdi postojanje povrede konkurencije i značajne opasnosti od ponavljanja iste ili slične povrede kao neposredne posljedice strukture učesnika na tržištu, Agencija može da odredi mjeru koja ima za cilj promjenu u strukturi učesnika na tržištu radi otklanjanja te opasnosti (strukturne mjere), odnosno vraćanja na strukturu koja je postojala prije nastupanja utvrđene povrede.

Zakon o zaštiti konkurencije jasno i nedvosmisleno propisuje sve faze postupka koje treba sprovesti da bi se moglo donijeti konačno rješenje, ali analizirajući odredbe Zakona, zaključuje se da propisi o zaštiti konkurencije na relevantnom Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, ne bi omogućili dovoljno brzo rješavanje problema.

4.3.5. Zaključak o trećem kriterijumu

Na osnovu činjenica iznesenih u trećem kriterijumu Agencija zaključuje da su propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji bi se dogodio na relevantnom Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, ali takođe smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem na ovom relevantnom tržištu sklonom brzim promjenama, kada bi blagovremena intervencija bila neophodna.

U skladu s navedenim, Agencija zaključuje da je treći kriterijum zadovoljen.

4.4. Mišljenje Agencije o ispunjenosti uslova za sprovođenje *ex-ante* regulacije na predmetnom relevantnom tržištu

Prema mišljenju Agencije, Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže je podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji i to iz razloga što je zadovoljen Test tri kriterijuma, za koji je potrebno da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma shodno članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Na osnovu svega navedenog, Agencija ocjenjuje da je na Veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže neophodno sprovesti analizu relevantnog tržišta.

Prilog 1:

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST			
PODGORICA			
19.12.2022			
Priloga	Broj	Prilog	Vrijednost
0102	7486	1	

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije

Adresa: ul. Svetlane Kane Radević br. 3
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 239024
fax: +382 20 239015
www.azzk.me

Broj: 04-354/22-857/2
Podgorica, 19.12.2022. godine.

**AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**
n/r g-din. Darka Grgurovića, izvršni direktor
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Izjašnjenje i mišljenje na dostavljenu Odluku Savjeta Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „Agencija“) je 23. novembra 2022. godine primila obavještenje Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP“) o Odluci Savjeta AEKIP o pokretanju ponovnog postupka provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije (u daljem tekstu: „Odluka“), sve u skladu sa nadležnostima AEKIP i Sporazuma o saradnji Agencije i AEKIP na planu obezbjeđivanja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija.

Agencija razumije da se predmetnom Odlukom pokreće novi postupak dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije prilikom procjene značajne tržišne snage operatora primjenom testa tri kriterijuma, a imajući u vidu neophodnost utvrđivanja svih odlučnih činjenica u odnosu na eventualno promijenjene uslove poslovanja na pojedinačno definisanim tržištima. U tom smislu, Agencija na predmetnu dostavljenu Odluku nema sugetstija i komentara. S obzirom da će nakon eventualnog donošenja predmetne Odluke od strane AEKIP-a, ispunjenost Testa tri kriterijuma biti dostavljen na mišljenje na pojedinačno definisanim relevantnim tržištima, i to: (1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, (2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pružaju na fiksnoj lokaciji, (3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pružaju na fiksnoj lokaciji, (4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže i (5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža, na koja će se Agencija naknadno izjasniti shodno čl. 19 stav 16 Zakona o zaštiti konkurencije („Sl. list CG“, br. 44/12, 13/18 i 145/21).

S poštovanjem,

Načelnik Odsjeka
mr. Radojka Ćirković
RCIRUANC

DIREKTOR
dr. Nebojša Jovović
N. Jovović